

Григорій Сковорода

Симфонія, названа книга Асхань, про пізнання самого себе
(Симфонія, нареченная Книга Асхань о Познаніи самага себе *)

Перекладачка:

Кашуба Марія Василівна (1941 р. н.)

Докторка філософських наук, професорка.

Текст подано за виданням:

Григорій Савич Сковорода. Пізнай в собі людину – Львів: Світ, 1995 – 105-165 с. ISBN 5-7773-0209-2

Попередження:

Форматування тексту може не співпадати з оригіналом.

* Оригінальна назва твору [Повна академічна збірка творів - Л. Ушкалов - 2011]

Симфонія, названа книга Асхань, про пізнання самого себе

Народжена 1767 року

ЛЮБИЙ ДРУЖЕ МИХАИЛЕ!

За десять верст од Харкова написав я цю книгу в лісах Земборських. Дух звелів, щоб назвалася "Асхань". Асхань - це донька Халева, який увійшов у землю обітовану. Означає краса. Він віддає її своєму братаничеві за жінку, бо той здобув місто Арвон. Це місто іще називається Хеврон, тобто дружба і місто письменне. Це премудрість божа, захована у глибинах Біблії. Всі, хто осягнув цю премудрість, насолоджуються нареченою, за словами Ісайї: "Як радіє наречений нареченій, так зрадіє Господь тобі".

Серце наше, що пізнало себе, є голубом. Цей чистий голуб викликає собі з Ноевого ковчега, з Біблії - чисту голубку. Ось наречена! Ось найприємніша й єдина жертва Богові! Ось пара голубів! Ось запах пахощів Господу! Ось найвище блаженство! Цей запах закінчить оцю книгу. Що означає зламати голубові крила його? Те ж, що й зламати роги. "Всі роги грішних зломлю". Ріг, ніготь, волос, пір'я відрізняються від тіла, хоча все це у тілі. У тілі й відрізняється від тіла - що? Думка! Думка чиста є волос голови негинучий, роги й промені на голові Мойсея². Ріг, що дорівнює Єремїїному діамантовому нігтю, є чиста думка. Крила голубині, що легко ширяють у вічності, ось вони: "Помисли серця його суть рід у рід". Зламайте крила - розумій: роздеріть серце ваше. Тоді зламаєш дурні крила й голубці твоїй - Біблії. Ось пара! "Хай відірве голову голубину". "Хай же відлучить гортань з пір'ям..." Це є те ж саме: "Розділив Бог між водою і водою..." Що є ця вода, якщо не ріка, мова, думка, слово, гортань, серце, пір'я? Будь-яка фігура, тим більше сонце, є думка. Бо щось нам проповідує. І сонце є думка! Воно - голуб. Куди летить? У вічність. "Полечу й спочину". Тут вічність називається сходом. Що ж вище від неї? "Схід ім'я йому". Сюди кидай! Кидай на схід гортань і пір'я. Про гірне мудруй! Підніми вверх. Пожертвуй пір'я.

Богові. Кидай вище попелу, на місце попелу. Замість плоті накинь на Господа печаль твою, тлінь твою, плоть твою, ніщо це не твоє. Хай будуть очі

твої голубині вище попелу на іншому, ніж попід, місці. Бо попелом є все, крім вічності. Ось тоді-то вицідиш кров із сонця. Пізнавши істину, [побачиш], що сонце перетвориться тобі у кров. Бо що ж воно є, як не кров, плоть і попід?., т як криваві крила від серця твого відлучи, так і скотину твою розділи. Тіло твоє, попільна твоя частина - ось те тобі! Дай же місце на місці твого попелу. Слухай! На всякому ж місці дай місце і Богові твоєму! У волосі - волосу його, у жилочці твоїй - жилці його, у костях твоїх - костям його. Поділися з ним до останньої твоєї часточки, як цар Содомський³ з Авраамом. Ось тоді-то здійсниться: "Жінка твоя (премудрість), як лоза плідна, в усіх кутках дому твого". Ось тобі літорослі, діти твої! Нові жили! Нова плоть і кість! А трапеза твоя Вишньому - серце твоє. Амінь! Мир на Ізраїля!

Григорій Сковорода

Зміст цієї книги

"Земля була невидима... й пільма поверх безодні".

"Коли будуть пізнані в пільмі чудеса твої і правда твоя у землі забутих?"

"Пам'ятайте чудеса його, тобто долі вуст його".

"Не втаїться кість моя від тебе, її ж ти сотворив таємно". "Дух все випробовує, і глибини Божі".

СИМФОНІЯ

З оцим віршем: "Якщо не пізнала себе саму, о добра жінко, то йди слідом за чередою, й паси твої козенята біля наметів пастуших"

"Пісня пісень"

Особи в розмові: Памва, Антін, Лука, Конон, Філон, Квадрат, Друг

Памва. Чудовий ранок, пресвітлий цей воскресіння день. Цей веселий сад, що новий світ розвиває. Ця у ньому верхня альтанка, священною присутністю Біблії освячена і її ж картинами прикрашена. Чи не все це спонукає тебе до розмови? Слухай, новий Ізраїлю, що зібрався тут, любі друзі! Оживила мене ваша присутність. Оточений такими чесними й людинолюбними серцями, можу сказати з улюбленим Давидом, що зігралося в мені серце моє.

Антін. А що це за картина? Чуєш, Луко!

Лука. Царська дочка зі служницями, ось бачиш, знайшла в кошику немовля, що плавало.

Антін. Так, так, так, божу людину Мойсея. А цих двох картин не знаю.

Лука. Не знаю, якісь два міста на превисоких горах.

Памва. Ось місто Хеврон.

Антін. Що за Хеврон?

Памва. Котрим благословив Ісус Навин Халева, віддавши йому в спадщину. Він інакше називається (Ардок, а це друге є місто) Давір. Здавна назване: місто вчення, або місто письменне.

Лука. А що ж то за два озброєні мужі, а поміж ними жінка?

Памва. Оцей то є Божий муж Халев. Він віддає прекрасну Асхань, дочку свою, за жінку братаничеві своєму за те, що той узяв місто Давір. Уся ця історія відома з 14-ї та 15-ї глав "куса Навина"⁴

Антін. О, чудові картини!

Памва. Ти бачиш лише їх зовнішність. Та якщо б ти побачив внутрішні приховані у них думки і був серед божих людей святих, що бачать дійсні образи, розуміють саму в картинах силу, намір, мету й межу, звичайно, ти б не втримався, щоб не стрибати з Давидом перед затіненим ковчегом, і з тобою діялось би те ж саме, що з тою королевою, про яку у "3-й кн. Царств" (сказано) ось що: "І бачить цариця Савська весь розум Соломона: і дім, який він створив, і яства Соломонові, і житла отроків його, і предстояння слуг його, і одяг його, і виночерпіїв його, і всеспалення його, які приносив у храмі господнім, і вийшла з себе. І каже Соломонові: "Істинні слова, котрі я чула в землі моїй про слова твої і про розум твій, і не вірила тим, хто казав мені; поки не прийшла сюди і не побачили очі мої. І це навіть не половина того, що мені розповіли. "Доклав ти премудрості більше від усякої чутки..."⁵

Лука. Ось нам ця знайома! Це наша!

Антін. Яка?

Лука. Різдво Христове.

Памва. Чому вона ваша?

Лука. Як же? Ми ж християни.

Памва. Якщо ця картина ваша, то й перша ваша, а інакше ні одна не ваша.

Лука. Ні! Там Мойсей, а тут Христос. Той жидівський, а цей християнський вождь.

Памва. А Мойсей не християнський? Лука. Аж ніяк!

Памва. Чому ж християни в зібранні читають оце: "Відкривши, бачить отроча, що плаче в кошичку, і пощадила його дочка фараона, і каже: "Із дітей єврейських це..."

Лука. Тому читають, що Мойсей був прообразом Христа, сина Божого...

Памва. Та чи розумієш сповна сам те, що говориш? Що це означає "був прообразом"!

Лука. Що то означає був прообразом!

Памва. Так.

Лука. А що ж воно означає?

Памва. Я не знаю.

Лука. Дрібниця! Як не знати цього? Він був образом і лише тінню сина Божого.

Памва. Як же тінню? Сам же Бог засвідчує, що він чоловік божий. А божий та істинний - то все одно. Бог й істина - одне. Чоловік Божий і син Божий - одне й те. Тому-то й Павло таку божу людину називає створену за Богом: у правді й преподобії істини. І лиш її хвалить.

Лука. Однак же Мойсей був тлінний, як ми, чоловік, а божим названий через благодать.

Памва. Оце тобі вилазка! Прошу, кинь своє "однак же"! Не показуй мені квасниць підлих шкільних богословців. Слухай, що про Мойсея говорить таке Боже слово: "Не стемніють очі його, ані не зотліють уста його".

Лука. Однак же Мойсей інше, а інше Христос.

Памва. Слухай, припутую! Сама євангельська премудрість ось що каже: "Коли б ви вірили Мойсееві, то вірили б без сумніву й мені". Бачиш, що розуміти Мойсея є розуміти Христа; і Мойсей закритися у Євангелії так, як Євангеліє поглинуто Мойсеевими книгами, яких воно є літорось.

Лука. Та там же раптом слідує й оце: "Про мене той писав", а ти замовчав.

Памва. Звичайно, не писав би, якщо б його не бачив. А що ж є життя вічне, як не те, щоб знати Бога? Оце-то й означає бути живою, вічною і нетлінною людиною і бути перетвореним у Бога, а Бог, любов і поєднання - все те одне. Крім того, зауваж, що й самі ці їх образи у всьому подібні між собою. Тут лежить пеленами сповите ізраїльське немовля. І там із єврейських дітей. Цей покладений матір'ю в яслах, а той своєю в кошичку. Цього доглядає мати його, а того здалеку сестра його. Тут прийшли пастирі й волхви, а там царева дочка з поганськими служницями. А у стародавніх пастирями називались царі, наприклад, "Хто пасе Ізраїль, слухай", тобто пастир і цар ізраїльський. Втім, що ізраїльський рід не вмирає, слухай пророка Йоїля: "Наче ранок, розіллються по горах люди численні й міцні. Подібних до них не було одвіку, й по них не прикладеться до літ в рід і рід..." Якщо б до їх років можна прикласти щось інше, то вони б мали кінець. Та вони, будучи кінцем усього іншого, самі безконечні. Ізраїль сам є залишком усіх умираючих земних поган. А що Йоїль говорить це про єврейський рід, то слухай Мойсея: "Блажен ти, Ізраїлю! Хто до тебе подібний?"

Лука. Однак же Мойсей інше, а інше Христос.

Памва. Як же інше, коли разом з ним говорить на Фаворі?6 Ти ж чув родовід Христа?

Лука. Чув. "Книга спорідненості Ісуса Христа..." та інше.

Памва. Як же гадаєш? Що то за книга? Це ж книга незвичайна. Вона є книга божя. У цій книзі жоден плотський не записується. Слухай Давида: "Не зберу соборів їх із крові". А записуються лиш ті, хто не із крові, не від похоті плотської, а від Бога народився". А коли Мойсея само Слово боже називає Божою людиною та й йому самому велить у "Книзі чисел"⁷ ставити інших у це найщасливіше число й запис, то як посмієш із цієї книги його самого викреслити? Учись! Не розумієш? У цю книгу й учні Христа записані. "Радійте, - каже, - бо імена ваші записані". Так, з одного цього велить радіти. У цю книгу вся-вся рідня Христова, не плотська (чуєш), а духовна, записується. А ось вона, рідня: "Хто є мати моя або браття мої? Хто сповнить волю Божу, той брат мій, і сестра моя, і мати моя..." Дивним для тебе видалося, що Мойсей і Христос - одне. Та чи не чуєш, що про всю свою

рідню Христос каже нетлінному своєму батькові? "Хай будуть єдині, як і ми. Немає серед вас ні юдея, ні елліна, ні раба, ні вільного". "Немає чоловічої статі, ні жіночої, одне ви, - говорить Павло, - во Христі, і Христос у вас. Божий рід як кінця, так не має й поділу".

Лука. Як же може бути одне те, що не одне?

Памва. Спитаю й я тебе: як можна, щоб було дванадцять по-різному опрацьованих і по-різному різними мовами надрукованих книг євангельських і щоб одна це була книга? Якщо хтось одну з них знає, той знає всі. Якщо б ти пізнав Мойсея, то пізнав би і Христа, або якщо б Христа пізнав, то пізнав би Мойсея, Ілля, Авраама, Давида, Ісайю, та інших.

Лука. Я Христа знаю, а Мойсея не знаю.

Памва. Ти так знаєш Христа, як якийсь дурник, про якого послухай баєчку. Багатий батько мав вісім синів. Вони були у злomu й у доброму розумні, та непокірні й завдавали дуже багато прикрощів батькові. Між сімома братами був один і глухий і дурний, та палкий шанувальник волі батьківської. Помираючи, батько звелів покликати їх усіх до себе, й, будучи добрим від природи, благословив їх. Потім, звівши погляд на дурника, (сказав): "Я знаю, що брати скривдять тебе при спадщині. Тому даю тобі моє особливе благословення. Ось тобі ця моя палиця як свідок! Візьми її й бережи при собі. Відчуєш блаженство твоє тоді, коли проявляться тобі слова оці: "Покриє тебе Боже начало". Після смерті розібрали пани все майно, залишивши власникові палиці тільки маленьку із садом хатку. Тут він жив самотньо простим життям, сумував за батьком. На сьомий рік навесні, недільного ранку, прогулюючись по узвишшю свого райку, ледь було не наступив на змію. Розбив їй палицею голову і так сильно вдарив, що якась частина палиці, наче шкаралупа, відпала. Відчув він у вухах своїх нечуваний досі дзвін і голос дивний такий: "Дурний! Чого ти плачеш? Кого шукаєш? Я завжди з тобою". Охопила його невимовна радість. Відкрився йому слух. І тоді-то він побачив, що його палиця подвійна. Зняв він підлу поверхню. Відкрилась нова, золота палиця, обсипана найкоштовнішими каменями з самого верху й до самого кінця. Її голову становив один найбільший голубий сапфір. Там живий образ його батька, написаний вічними фарбами, а довкола нього слова оці: "Покриє тебе боже начало". Ось так-то ти слухай! Знаєш Христа, як той, будучи глухим і дурним, знав батьківську палицю.

Неймовірним тобі здається це слово, що, пізнавши Мойсея, пізнаєш одним поглядом і Христа. Ти ж іще чудне почувеш слово. Не лише коли доведеться тобі пізнати Адама, чи Авеля, чи Ноя, чи Ісуса Навина, чи Халева, чи Йова, чи Соломона, чи Єремію, чи Павла, але коли хоч самого себе добре пізнаєш, то будь добрий знати, що одним поглядом пізнаєш і Христа. Один є весь вищезгаданий рід Авраамів, що ні числа, ні початку, ні кінця не має, всі чотири сторони наповнює. "Якщо хто може, - говорить Бог Авраамові, - порохувати пісок земний, то й сім'я твоє порохує". Втім, не кінець це, після чого ще щось іде. Та після цього роду вже нічого слідувати не може. Все гине вогнем Божим, і самі останки нечестивих, а тому вже й не останки, що не залишаються. Ніщо не стерпить вогняного лиця божого. Все, як хмиз, горить, крім цього сімені, про яке в Ісайї: "Як земля нова і небо нове, які я творю, перебувають переді мною, - говорить Господь, - так стане сім'я ваше та ім'я ваше". Те ж саме і в Єремії: "Звеселіться веселістю. Воскликніть на голову поган. Голосно сотворіть і похваліть". Скажете: "Врятує Господь людей своїх, останки Ізраїля". Цей-то рід є шукаючих Господа, шукаючих лиця Бога Якова, перед яким жодний поганин устояти не може: "Як вогонь виходить із лиця його". Із цього богорятованого роду, хоч одного пізнавши, всіх пізнаєш. У всіх них один новий чоловік, і вони в ньому, і він в отці своєму. Та оскільки жодного з них пізнати не можемо, то в крайньому разі намагаємось пізнати самих себе. Таким чином можемо пізнати істинну людину, "створену за Богом у правді й преподобії істини". А це ж те саме й є життя вічне. Пізнавши ж його, вмить перетворимося у нього, і все наше мертве буде поглинуте життям його. Слухай, що він сам говорить своєму любителю, який у його рід відродиться й з ним разом бути бажає: "Якщо не пізнала саму себе, о добра жінко, то йди слідом за чередою, й паси своїх козенят біля наметів пастуших". Напишіть же ці слова вічними фарбами у серці вашому й у думках ваших. Передайте голос цей божий у спадок і потомкам вашим, хай їх останки будуть благословенні і поселяться на землі добрій, і наситяться пшениці, вина й елею, і виховаються на воді спокійній, і ожиріють хлібом слова божого, і так землю свою вдруге успадкують, і веселість вічна буде над їхньою головою. А якщо хто не пізнає себе, той не може слухом почути голосу господа Бога свого, щоб відкрив йому Господь скарб свій благий - небо і не одержить, не побачить, не зрозуміє цих

пресолодких божих обіцянок у Ісайї: "Тоді розкриється вранці світло твоє, і зцілення твої скоро засяють, і прийде перед тебе правда твоя, і слава божа обійме тебе. Тоді покличеш, і Бог почує тебе і ще мовлячому тобі скаже: "Оце прийшов". І буде Бог твій з тобою завжди, і наситишся, як бажає душа твоя. І кості твої ожиріють і будуть, як сад напоєний, і як джерело, в якому не забракне води. І кості твої проростуть, як трава, і розгалузяться, і розмножать роди родів".

"Смиренна й мінлива, не мала ти втіхи. Це я готую тобі рубін, камінь твій, і на основу твою сапфір, і покладу на заборолу твої яшму і на ворота твої камені кристалу, і на огорожу твою каміння добірне. Це пришельці придуть до тебе мною, і вселяться в тебе, і вдадуться до тебе. Це я сотворив тебе не як коваль, що роздмухує вугілля і підіймає знаряддя праці. Я ж сотворив тебе не на згубу, щоб зотлити". Що ж то за пришельці? "Зведи довкола очі твої й поглянь: усі вони зібралися й прийшли до тебе. Живу я, - каже Господь, - наче [оточений] усіма ними, що в красу зодяглися й обклали себе ними, як начинням наречена".

Друг. Сперечаєшся, Луко, і хизуєшся, буцім знаєш Христа. Розумій, чим хвалишся! Стережися Єремїїних оцих слів: "Близько ти, Господи, вуст їх, далеко ж від утроби їхньої. І Давидових: "Поклали на небеса уста свої і язик їх пройшов по землі", і Мойсеєвих: "Не поминай марно імені господа Бога твого". І Христових: "Плоть ніщо, дух животворить". Легко могли дивитися сини Ізраїлеві на поверхню покривала Мойсеєвого. Та на Богом прославлений вид лиця його дивитись боялися. Чи бачиш, що подвійний Мойсей? У одному Мойсеї тлінний і славний. Те ж саме діється й на Фаворі. Один Христос прийнятний для Петрових очей, другий - страшний. Першого багато хто бачив, другого ніхто, крім учнів, у той час як дав їм і відкрив їм розум розуміти Писання. Тлінного й мертвого всі бачили, а про живого ніхто не хотів і чути. Заледве учні впевнилися, і придивилися, й побачили. Першого смертного Христа не хоче знати й бачити Павло, і цим дуже відрізняється від інших. Слухай-но, що він каже: "Тим же й ми віднині ні одного не знаємо за плоттю. Якщо ж і розуміли за плоттю Христа, то нині до того не розуміємо". Скажи ж тепер, що таке розумієш під цим іменем Христос? Якщо розумієш якусь тлінь, то, без сумніву, під іменем Христовим розумієш пустоту. І оце-то є приймати ім'я його марно! А що ж є суєта і

брехня, якщо не те, що тлінь? t оце-то є не життя, а погибель свою бачити: "Хай побачать очі його своє вбивство!" Кричить Йов: "Від Господа ж хай не врятується!" Оце-то тління є справжнє поле згуби, а на ньому все, що лиш захопить чи із людей, чи із їх худоби, вогонь господній з громом і градом, те все-все в усій землі Єгипетській вражає згубою, крім однієї землі, де перебував рід Божий, сини Ізраїлеві. Так ось де шукай пізнати Христа: у землі Гесемській!⁸ Ці всі одного роду. "Рід, рятований Господом".

А між тим повчися, що каже Давид: "Встаньте після сидіння ті, хто їсть хліб хвороби". "Доки налягаєте на людину? Вбиваєте всі ви". "Ціну мою радилися відкинути, кинулися до спраги". "Устами своїми благословляв і серцем своїм проклинав". "Єдиною, - говорить Бог, - двох цих чув". І навій, прошу, що те знову Міхей⁹ співає: "І ти, стовп пастви тьмянний, дочка Сіона до тебе прийде, і ввійде влада перша, царство із Вавилона, дочки Єрусалима. І нині навіщо пізнала ти зло? Чи не було для тебе царя? Чи рада твоя гинула? t обійшли тебе хвороби, як породіллю. Хворій, і кріпися, і наближайся, дочко Сіону, як породілля. Тому нині вийдеш із міста, і поселишся у полі, і дійдеш до Вавилона. Звідти візьме тебе і звідти звільнить тебе господь Бог твій.. " Не можеш, Луко, Христа бачити. Лиш содом, що вкриває лице його, і спину його бачиш. І як Йоїль¹" говорить: "Землю ззаду, поле згуби і лежачого бачиш". І бійся, щоб не був тобі на падіння, і задивившись на плечі його, щоб не минув ти того Христа, Павлом пізнаного, вчора, і нині, і вівіки перебуваючого й Ісайєю баченого, який каже тобі: "Я є, я є той, хто втішає тебе". Розумій, хто є сущий!

Злякався ти людини смертної й сина її, які як трава висохли, і забув Бога, який сотворив тебе, сотворив небо і заснував землю. Цю божу людину якщо пізнаєш, про це похвалися. У той час сміливо заволай з Ісайєю: "І сам я є божий". Та ось тобі, знай, що вівік не пізнаєш нікого із роду божественного, доки спершу не пізнаєш самого себе. Вівік не зробишся переселенцем з Авраамом. Вівік не поставиш намети твої з Яковом. Вівік не поселишся на багатому місці з Давидом. Вівік не зарахує тебе до числа божих людей Мойсей. Вівіки не дочекаєшся обіцяних у Ісайї царів, годувальників твоїх. Цей рід є царське священство і мова свята: царі, священники і годувальники з пророками, про яких усіх ось що каже Бог: "Підняв вас як на крилах орлиних, і привів вас до себе". Якщо ж не пізнаєш себе, то буде цар твій

Валак і годувальники твої - пекла ній його, вороги роду ізраїльського, що спочивають уночі при Валаамі¹¹. Оце-то ті брехливі годувальники й пророки, про яких Міхей співає: "Побачать погани й засоромляться всієї моці своєї. Руки покладуть на уста свої, і вуха їх оглухнуть, полижуть землю; як змії, що плазують по землі, розгубляться на лежанці своїй, господом Богом нашим жахнуться й злякаються тебе. Хто Бог, як ти?" І про яких Захарія:¹² "О ті, хто пасе суєтних, і хто залишив овець! Меч на м'язи його і на око його праве! М'яз його, всихаючи, всохне, і око його праве, сліпнучи, осліпне". І про котрих Ісайя: "Нині ж слухай оце, юна сидяча дочко Вавилона, що сподіваєшся в серці своєму: "Я та, котра каже, і немає іншої, не сяду вдовою і не пізнаю сирітства". Нині ж прийдуть до тебе оці два несподівано в один день - бездітність, і вдівство раптом до тебе прийде у чарівності твоєї і в силі волхвів твоїх. Ці всі, як хмиз, вогнем погорять, і не виймуть душі своєї із полум'я".

Ось це й є ті намети пастуші, до яких відсилає тебе людина божа, якщо не можеш пізнати самого себе. Ці намети цілком протилежні тій купині Мойсеевій¹³ і тим наметам, про які написано у "Числах": "Які добрі дома твої, Якове, і намети твої, Ізраїлю, як діброви тіністі, і як сади при ріках, і як намети, які поставив Господь, і як кедри при водах".

Антін. Звичайно ж, найпотрібніше слово це, щоб пізнати самого себе. Що потрібніше, ніж побачити Бога? "Немає істини, ні милості, ні видіння божого на землі", - волає Осія¹⁴. "Клятва, і брехня, і вбивство, і крадіжки, і перелюб розлились по землі, і кров з кров'ю змішують. Як ти вміння відкинув, відкину й я тебе. І не бути тобі жрецем, і забув ти закон Бога свого, забуду і я дітей твоїх. І буде, як люди, так і жрець". І знову: "Зблуди, Єфреме, і осквернився, Ізраїлю. Не покинь помислів своїх, щоб повернутися до Бога свого, бо дух блудодіяння є в них, і Господа не побачили". Але не можна не зблудити, не пізнавши Господа. Ах, найдорожче вміння! Немає тебе на землі у дих з попелу серцях! О найвища панівна сцієнціє¹⁵, уміння, де ти нині? Вразила тебе мечем язика свого повія, тобто земля, плоть і кров. Розмножились всюди хтивці її. Та не можна ніяк пізнати Господа, не пізнавши самого себе. Правда, що бачимо себе кожен з нас і знаємо себе. Та як же знаємо себе? і як бачимо? Чи не все це поганське? Чи не все те тлінне, що ми пізнали в собі? Лише хребет у нас бачимо, а не лице в нас наше.

Брехню нашої плоті лиш бачимо - не істину в ній. І як нам знайти втіху? "О лють! - гука Ісайя безлічі поган. Як море бурхливе, так збуриться й хребет поган численних, як вода зашумить, і вода велика, погани численні, як шум води великої, яку нужда несе, і відкине його, й далеко пожене його, як пилюку польову, що летить проти вітру, і як пилюку колісну, бурею підняту". Та хіба ж досить цього, коли в нас бачимо лиш воду тління нашого, яка розливається? Чому не проникаємо в тее, що її стримує? "О місто облудне! - гукає Єремія. - Чого хизуєшся достатками? Стече достаток твій, дочко безсоромна, що сподіваєшся на багатства свої, кажучи: "Хто прийде на мене?" "Це я наведу на тебе страх", - говорить Господь-уседержитель. "О люте місто крові, - голосить Єзекїїль¹", у ньому ж є отрута і отрута не вийде з нього".

Тому говорить Адонай-господь:¹ "Це я суджу тебе по крові твоїй і за помислами твоїми! Суджу тебе, нечистий, горезвісний і великий, на розгнівання". Не досить ще нам бачити в нас лиш нашу землю, а треба ще підійматися й прозріти за нашою землею й ту землю господню, про яку Ісайя: "З веселістю, - каже, - зійдете і з радістю навчитесь" - та про яку Йоїль: "Як рай насолоди, земля перед лицем його, а котра позаду нього, та поле згуби, і рятівника не буде на ньому". Не досить нам бачити лиш тлінності нашої лице, а продиратися крізь тінь нашу, щоб побачити там обличчя людини із того божого народу, про яких Йоїль же (говорить): "І Господь подасть голос свій перед лицем сили своєї, бо дуже великий полк його і міцні діла слів його".

І описуючи цей нетлінний рід, ось що співає: "Як вид кінський, вид їх, і як кіннота, так поженуть. Як звук колісниць, на верхів'я гір підіймуться, і як звук вогненного подум'я, що спопеляє тростину, і як люди, численні й міцні, що споряджаються на битву. Від виду їх засмутяться люди. Будь-яке обличчя як випалений горщик. Як борці підуть і як мужі хоробрі зйдуть на Стіни. І кожен піде своєю дорогою, і не звернуть зі шляхів своїх, і кожен від брата свого не відступить. Обтяжені зброєю своєю підуть і під стрілами своїми впадуть, але не сконають. Міста візьмуть, і на мури піднімуться, і на храм залізуть, і віконцями ввійдуть, як злодії".

Ось ще який рід! Є рід і є рід: поганський та ізраїльський; той починається - цей починає; той закінчується - цей закінчує; той середина

- цей початок і кінець. Розділіть! Не змішуйте людей вибраних зі знедоленими. Не розливайте невинної крові на землю. Є кров беззаконна, є й праведна; є плоть тлінна, є й нетлінна; є рука ліва, є й права; є кість всохла, є й проростаюча й незруйнівна; є око темне, є й світле. "Не стемніли очі його, не зотліли уста його". Та чому ж не бути цьому всьому, якщо є й нова земля перед лицем його! Чому ж не бути новій землі, коли весь світ новий спочатку створюється? Є начало, яке починають, і те не начало, тому що випереджається іншим, перед собою началом. І є начало, яке не починається, про яке сказано: "Начало Сіону дам". "Зі мною Сіон є", - каже Господь. І оце-то є істинне начало без начала: "І без нього ніщо не було, що було". Начало безконечне, і само кінець усього, і всього гинучого як початок, так і залишок. Осягніть Господа, і зустрине вас начало. Знайдіть Господа і знайдете залишок. Знайдете залишок, якщо розшукаєте початок. Господній є початок, господній і залишок. Віддайте ж Господові початки. Його ж є всі початки. Посвятіть із всього, що бажане серцю вашому, що лиш бачите. Його є небо і земля. Дай початок синів твоїх і дочок твоїх зі всього плоду утроби твоєї. Дай початки жита твого, і худоби твоєї, і всього твого, дай перші початки і внеси в дім господа Бога твого. Знаход-ження Господа є бачення початків; бачення початків є знання самого себе в собі. Хай будуть зрозумілі ті, котрі у серці твоєму. Візьміть від себе самих частину Господові. Візьмете, якщо пізнаєте самих себе.

Лука. Якщо таке потрібне це слово пізнати себе, що без нього ні Господа, ні нічого пізнати не можна, то думаю, що не на одному місці в божественних книгах позначене. Пам'ятаю, що Мойсей, очищаючи ізраїльський народ для сходження божого на третій день на гору Сінайську і якнайкраще приготавляючи його до зустрічі, ось що каже: "Переконайте себе не підійматись на гору". Звичайно б вони, доторкнувшись до гори, померли, коли б не переконали себе. Найголовніший пункт цей - "переконайте себе" - цілком, здається, подібний до цього: "Пізнай себе". Видно ж, що не торкнулися гори, тому що там дав їм суди і виправдання господь Бог.

Втім, ходити з Господом за його заповідями, мати його за вождя і пастиря свого - те все одне. Так, "переконайте себе не підійматись на гору" здається цілком подібним до слів: "Якщо не пізнала саму себе, то йди слідом за чeredою". Якщо ж торкнетесь гори, помрете, тобто не будете керовані

царством повелінь господніх. Цього-то й Давид просить: "На шляху твоєму живи мене". Тому що не мертві восхвалять його, для цього оберігаючи спочатку: "Переконайте ж себе". І тут те ж в оцих словах: "Якщо не пізнали". "Якщо ж себе не пізнаєш, то я твій не цар, - говорить Господь. - Йди геть із моїх багатих місць! Пасись при п'ятах у облудних пастирів". Беззаконна п'ята, гора, плоть, брехня, земля - все одно. Словом сказати: "Смерть врятує їх". І звичайно, ця гора, яка вбиває, є те ж, що й брехня і плоть. А то чи вона могла б убивати? А як Мойсей не велить до неї доторкатися, так і Ісайя виганяє з неї ж книжника Сомнаса, накричавши на нього: "Чому ти тут? І що тобі тут? Як витесав тут гріб, і створив собі гріб, і вирізьбив собі на камені намет? Це нині Господь зруйнує..." Як високо багато хто підіймається, мудруючи над Божим Писанням! Підіймаються знанням історичним, географічним, математичним, та все плотським. Скажемо ж з Ісайєю, що все це є високий гріб. "Гордість серця твого, - гукає Авдій¹⁸, - підняла тебе, проживаючого в печерах кам'яних; здіймаючий храмину свою говорить в серці своєму: хто мене скине на землю?" "Якщо вознесешся, як орел, і якщо покладеш гніздо своє серед зірок, і звідти скину тебе," - говорить Господь. Видно ж, що така гора не є Якова лоза - чи Вефіль, а Ісава - Сіір. "Злі, - кричить Амос¹⁹ тим, хто знищує Сіон і уповає на гору Самарійську. - Сприйняли початки поган і ввійшли (туди ж) до них у дім Ізраїлів".

А що ця гора у високому та плотському смислі розуміється, слухай Авдія. "У той день, - говорить Господь, - згублю премудрих із Ідумеї і смисл гори Ісававої, хай відійде чоловік від гори Ісававої, і зйдуть рятовані з гори Сіону, щоб відомстити горі кавовій, і буде царство Господові". Ці гори Господь палить, хитає й хвилює, віра геть переносить, а немудрі суєтно закричать: "Покрийте нас..." "Письмо вбиває, а дух животворить".

Квадрат. Пам'ятаю й я у другій книзі Мойсеевій ось що: "Це я пошлю ангела мого перед лицем твоїм, хай збереже тебе на шляху і хай введе тебе в землю, яку я приготував для тебе". А щоб не позбутися вождя цього на самому початку, як найпотрібніше говорить: "Слухай себе, послухай його, і прислухайся до нього, не підведе тебе, бо ім'я моє є на ньому". Нічого, видно, не можна зробити без "слухай себе", потім: "t послухай його". Із пізнання себе самого народжується послух Богові, а послух ось чим робить: "Будете для мене людьми вибраними із всіх поган, бо моя є вся земля, ви ж будете

для мене царське свячення й мова свята. Блаженні, хто чує голос янгола цього". Цей ангел там же йменується страхом: "І страх пошлю, який веде тебе, і злякаю всіх поган". Саме цей є один страх із тим, який виводив Якова на місце Вефіль. Ось: "І здійнявся Ізраїль із Сикимів, і був страх божий на містах, котрі довкола них, і не гнали вслід синів Ізраїлевих". Та чи не про нього Мойсей у книзі 5-й20 гримить? "Та не ходіть услід богів інших, богів поганських, котрі навколо вас, як Бог ревнивий, господь Бог твій посеред тебе. І чи не цей стоїть посеред вас, якого ви не знаєте, але знаєте? Блаженний, хто має вуха слухати й чує". Поволі вижену ж поган від тебе, поки зростеш і вкриєш слідами землю. Та всього цього переддвер'я й двері: "Слухай себе!".

Памва. Без сумніву, єдине це переддвер'я не дає нам відхилитися вбік і прямо веде до тих дверей, які самі про себе кричать: "Я двері". "Слухай ти все, - каже Господь Мойсеєві, - коли заповідаю тобі". Це я вижену перед лицем вашим Аморрея і всіх інших". А щоб Мойсей не заплямував народ ідолопоклонінням, ось що: "Слухай себе, щоб ти колись заповів заповіт тим, хто сидить на землі, в яку ввійдеш..." Мойсей, пізнавши себе, все ідольське зруйнував, посік, спалив. Потім зійшов з гори від Бога, маючи прославлений вид плоті лиця свого. І якщо будь-яка людина - брехня і плоть, то де найголовніше ідолопоклоніння, як не у всякій людині, коли не сподобилася пізнати себе?

Друг. Мойсей в останній своїй книзі у кількох місцях як найпотрібніші повторяє оці слова: "Слухай себе". Ось послухай.

1

"І нині, Ізраїлю, послухай. Бачите, показав вам виправдання й суди, і збережіть, і сотворіть, бо ця премудрість ваша й кмітливість перед усіма поганями, і кажуть: це люди премудрі й умілі! Мова велика ця". А щоб не забути виправдань, ось що: "Слухай себе і добре оснасти душу свою".

2

"Господь Бог твій введе тебе в землю благу й велику, де потоки водяні й джерела безодні по полях і горах, у землю пшениці й ячменю, у землю маслинового елею й меду, в землю, на якій не в бідності з'їси хліб твій, і нічого не будеш потребувати на ній". А що далі? "Слухай же себе". А навіщо?

Щоб колись ти вознісся серцем твоїм і забув Бога Господа твого, щоб не сказав у серці твоєму: міць і сила руки моєї, сотвори мені силу велику цю".

3

"І дасть дощ землі твоїй вчасно, ранній і пізній, і збереш жита твої, і вино твоє, і єлей твій, і дасть поживу на селах худобі твоїй". Та що далі? "І хто їв, наситився: слухай себе".

А навіщо? "Хай не обманеться серце твоє: і приступіть, і послужить богам іншим..."

4

"Не сотворіть там усього, що ви творите тут нині, кожний вигідне перед собою". Але де там? Ото ж і дивно, що не знаєш. "Сюди принесете всі всеспалення ваші, і жертви ваші, і десятини ваші, і початки рук ваших". Ось так! "Слухай себе: щоб не приніс ти всеспалень твоїх на всяке місце". Боже мій! Ні Бога слухати, ні жертви йому приносити, ні де приносити? Нічого не можна ні знати, ні робити, якщо не пізнати себе самого.

5

Про жертви примовляє так: "Лиш крові не з'їжте: на землю проллете, як воду". Якщо ж крові не будеш їсти, то, звичайно, з'їси перед Богом твоїм. Він сам вибере тобі місце. А їж ти, і син твій, і дочка твоя, і раб, і рабиня твоя. Не відганяй же й левіта²¹. Він частини для себе не має. Його частина - Господь. Прийми й прибульця. Але що ж таке левіт? Те-то й дивне. "Слухай же себе", у той час не залишиш і левіта й пізнаєш, де оте тамі

6

"І не з'їси її (кров), хай благо тобі буде й синам твоїм по тобі навіки, якщо сотвориш її, і добре й бажане є перед господом Богом твоїм". Хто бачив, щоб блаженство полягало у непоїданні крові? Проте гукає: "Уважай пильніше, щоб не їсти крові". Тому що кров є душа тварини. Пролий же землю на землю. Не приноси крові тому, хто кров вживає. А щоб не зробився поганином через криваву жертву, так ось: "Слухай себе, щоб ти не посмів наслідувати їх", тобто поган - поганин приносить плоть і кров Богу.

7

"У сьоме літо щоб ти сотворив відпущення. І ось заповідь відпущення: облиш весь борг твій, який ближній винен тобі, і від брата свого не стягуй. Це назветься відпущення Господові Богу твоєму... Якщо ж брат із братії твоєї матиме нестатки в одному з міст твоїх, в землі, котру господь Бог твій дає тобі, то не відвернеш серця свого, і не стиснеш руки твоєї, відкидаючи, а відкриєш руку твою йому, і позичиш йому, [...погана якість скану...]

8

Як багато заповідається у третій Мойсеевій книзі про виразкову проказу! А якщо хто хоче у всьому тому бути справним, то ось: "Слухай себе у виразці прокази", - говорить у "Второзаконні".

9

Нарешті, Мойсей при поданні заповідей господніх перестав додавати оце слово, яке служить замість ключа - "слухай себе". Знайшов він інше замість нього, а саме: "Погубить самі зле у вас самих". Де не сказав "слухай себе", там говорить: "Погубить самі зле у вас самих". Велить убити пророка, який про земне мудрує і плотські чудеса дає, і додає: "Погубить самі зле у вас самих". Велить побити камінням ізраїльтянина, який поклоняється сонцю й місяцю, і додає: "Вийміть зле із вас самих". Велить убити людину, непокірну жрецю, який не плоттю, а духом жрець: "І щоб вийняв ти зле із Ізраїля". Велить наклеп, зведений на невинного брата, повернути на голову наклепника, і додає: "Вийміть зле із вас самих". Велить убити непокірного батькам сина і: "І вийміть зле із вас самих". Велить перелюбну пару вбити і те ж саме додає, й інше, й інше.

А мені здається: цілком те слово погоджене з тим, що "слухай себе". І ніхто не може погубити всередині себе злість, якщо не пізнає спершу, що таке в ньому зло і що добро. А не пізнавши в собі, як може пізнати й вигнати в інших?

Антін. І старий, повчаючи сина свого Товію, незадоволено (ось) що говорить: "Протягом усіх днів, сину, господа Бога нашого пам'ятай, і щоб не захотів ти грішити й переступати заповіді його". Ось ще, ніби ключ до того, вручає: "Вважай на себе, сину, (стережися) всякого блуду". Щоб не взяв ти жінки чужої, яка не є з племені отця твого, оскільки ми сини пророків: Ной, Авраам, Ісаак, Яків - отці наші одвіку. Всі ці взяли жінок від братів своїх". І

нарешті, прикладає печатку: "Слухай себе, сину, у всіх ділах твоїх". І так будеш покараний у всьому житті твоєму. Звичайно, не знайти було Товії ні чоловіка, ангела Рафаїла, ні уникнути смерті від Асмодея, лютого ангела у чертозі нареченої²², ані веселитися з коханою Сарою, якщо б не послухав батька, а став би робити прикрощі й хулити його, і не постарався б перш за все пізнати сам себе гарненько, як Соломон говорить: "Злий з досадою творить зло; а себе знаючі премудрі". Він випатрав сам себе як рибу, про котру Авакум: "Сотворив людей, як риб морських". Вийняв із нутра свого серце кам'яне, і печінку похоті плотської, і жовч, про яку у п'ятій книзі Мойсей: "Якщо хтось серед вас є муж, чи жінка, чи батьківщина, чи плем'я, чиє серце відхилилося від господа Бога нашого, йти, щоб служити богам поган отих? Який корінь на горі проростаючий, у жовчі й горі?" І знову: "Із виноградів содомських виноград їх, і стебло їх від Гоморри, гроно їх - гроно жовчі, гроно горя їх". І про яку приточите": "Мед капає з уст жінки-повії, яка тимчасово насолоджує твою гортань, наслідок же матимеш гіркіший від жовчі".

Вийнявши все це зло із самого себе і спаливши вогнем господнім, безпечно вселився в обійми своєї коханої, про яку Соломон: "Цю покохав і шукав у юності моїй, і побажав наречену привести собі, і був захоплений красою її..."

Памва. Наскільки зовнішньо відрізняються, настільки внутрішньо погоджені оці слова: "Слухай себе" і "шукай спершу царства божого і правди його". Царство боже не так приходить, як гість до гостя, щоб можна було зустріти його, що приходить з-за гір, з-за моря, з-за хмар. Воно неподалік від нас. Воно всередині нас є. "Заповідь оця, яку я заповідаю тобі сьогодні, - говорить Мойсей, - не тяжка, і не далеко від тебе, не на небесах, щоб ти сказав: "Хто із нас зійде на небо і візьме її нам, і почувши її, сотворить?" Дуже близьке тобі це слово, в устах твоїх, і в серці твоєму, і зручно тобі творити його". Оце-то слово царства провидять пророки, сіє Христос, проповідує Павло. Хто себе пізнав - знайшов царство.

Квадрат. Тепер починаю розуміти оце Соломонове: "Серце премудрого зрозуміє, що із своїх йому вуст, і в устах же носить розум". Слово царства божого всередині серця нашого сховалося, наче джерело, затаєне у землі. Хто пізнав себе, той знайшов бажаний скарб божий. Джерело і наповнення

його знайшов всередині себе, внутрішньо слухаючи себе, про яке Соломон: "Вода глибока - слово у серці мужа, ріка ж витікаюча - і джерело життя, муж же премудрий вичерпає її". Хто це видіння осягнув, той має крила, які хоче мати Давид, і очі, розхвалювані сином його. "Очі його, наче голубки на великих водах, обмиті в молоці, занурені у глибоку воду". Про таке ось що каже пізнаний брат його і друг: "Відверни очі твої, бо оті окрилили мене". Та цей, пізнавши себе, тобто пізнавши його, не спускає очей з нього, і один одного пасе, нахваляючись: "Я братові моєму, і брат мій мені, який пасе мене в ліліях".

Лука. Зрозуміти оце виповнення й бажає Павло ефесянам²⁴: "Хай дасть вам згідно з багатством слави своєї силою утвердитися духом його у внутрішній людині, вселитися Христові вірою в серця ваші, в любові вкорінені й засновані, щоб ви могли розуміти з усіма святими, що (таке) широта, й довгота, й глибина, й висота? Розуміти ж перевершуючу розум любов Христову - щоб ви виповнилися всякого виповнення божого". Те ж саме й колосянам²⁵: "Остерігайтеся, щоб ніхто з вас не звабився філософією й марними лестощами, за переказом людським, за стихіями світу цього, а не за Хрестом, бо у ньому живе всяке тілесне наповнення божества". Кожна людина є земля, поле й сад, але земля ця наповнена водою божою. "І тому дав голову вище всіх церкви, яка є тіло його, наповнення наповнюючого, всяке у всіх". Поле може породити кущі, а сад - насіння, однак це пусте, поки, як Ісайя каже: "Зійде на нас Дух від Вишнього, і буде пустеля в Хермель".

Друг. Людина божа ісус, звільнивши від легіону бісів мужа Гадаринської землі, каже йому нарешті: "Вернися у дім твій!" Відсилає у дім і німецького²⁶. Відсилає й сліпого, який нарешті побачив, що всі люди, наче дерево чи хмиз. А іншого сліпця після провітлення знаходить вже не на вулицях, а в церкві. А що ж є дім наш, якщо не той, про який Павло каже: "Ви храм Бога живого". І хто може пізнати того, хто живе всередині нас, не навівши собі й не пізнавши себе? Від цього залежить усе наше здоров'я й освіта. До цього-то храму й закликає Навин Ізраїля: "Приступіть, - каже, - сюди, й почуєте слово господа Бога вашого". Отут-то й дізнаєтесь, що Господь живе всередині вас. І тому обіцяє їм, що згубою винищиться Хамове плем'я²⁷ і всіх ворогів насіння. Оцю-то храмину свою замітає й премудра жінка, щоб

знайти монету, використовуючи замість світильника Божого Писання слово, яке говорить: "Я є світло світові". "Світильник ногам моїм - закон твій". Клянеться Давид, що не дасть сну очам своїм, поки "знайду місце Господу і відшукаю, де ж це житло своє має Бог предка мого Якова". Гукає: "Увійдін у поселення його!" Скаче: "Звеселився через тих, хто сказав мені: у дім господній підемо". "Молитви ж мої воздам посеред тебе, Єрусалиме, і в твоїх дверях". Та де ж саме? "Посеред церкви оспіваю тебе". Та де ж ти співаєш Господові твоєму? Відповідь: "У незлобності серця мого посеред дому мого". Скажи виразніше, Давиде! На ось: "Щоб сотворити волю твою, Бог мій забажав, і закон твій не на небесах, не за морями, а посеред черева мого". Оцю я правду і царство твоє посеред мене знайшов, викопав, як джерело живої води, у тлінній землі моїй, не заховав і не змішав, як филистимляни, з землею, викопав скарб, на ниві моїй захований.

Я признаюся з Авраамом, що я прах і попіл, та. серед границь моїх знайшов я спасення, яке ти поклав посеред землі моєї. Цю істину й спасення твоє сказав я й іншим, і не приховав від народу. Тепер скажу: "Киньте, о друзі мої, народні бажання! Поверніться в доми ваші до батька вашого. Хіба не розумієте, що Христос виводить сліпого геть із села, одночасно відкриває очі його. Хіба не чуєте, що біснுவатий не жив раніше в храмі, позбавлений нетлінного одягу?" Та де ж він жив? Гнала його нечиста сила по пустелях, вселявся у гробах. Похоті наші (то суть гроби наші. Уганяємо за марнотами світу, шукаючи в них бажаного блаженства й насолоди. Та послухай, що полонена наречена говорить: "Встану й обійду в місті. Шукала його і не знайшла його". А чому? Тому що шукала на торговищах та на вулицях. Вулиці ті є не що інше, як шлях чи рада безбожників, які, крім тлінних видимостей, нічого не розуміють і на них спираються. А шукають усього поза собою земляних земляностей. Вони-то й хвилюються й спочити не можуть, як порох коліс, здійнятий бурею, про яких сказано: "Як труднощі шляхів, загладжу їх". Поза домом божим, на вулицях шукають ті, про яких Давид: "Не зменшиться від вулиць його лихва й лестоці". Але ж чому ти обходиш місто, як написано: "Довкола нечестиві ходять?" Чому всередину не входиш? Сподіваєшся насититись околицею? Та чи не чуєш, що це є лихва, не сутність, спокуса, а не істина? Не чуєш, що така мудрість є меч в устах

серця твого? Повір, що спрагнеш, як довго блукатимеш околицею. Із цього-то села, із цих вулиць виводить сліпця небесний учитель.

Повернімо ж і ми з ним у дім наш. Не у наш же ще дім, а у дім божий. Є у тілі нашому дві храмини: одна рукотворна, друга небесна, нерукотворна. Вона похована у храміні нашій земній. Не зупиняємось у нашій, проходимо через нашу до божої з Давидом: "Увійду в дім божий, до Бога, що веселить юність мою". Поки ми у нашій зовнішній сидимо, доти гупо й грубо шукаємо з нареченою. Вона шукала на ложі своєму, та не знайшла. А ось що гукає Єремія: "Навіщо ми сидимо? Згуртуйтеся, і ввійдемо в міста тверді, і полягаємо там". Та де ж там? "Перед Господом, який сотворив нас". Там, де Павло каже: "Вишніх шукайте". Там, високо! Там! По той бік Йордану. У новій нагірній землі. Там, де Христос, праворуч від Бога. А на вулицях ще більше не знайдемо. Якщо тіло наше - тьма, то навколишність його набагато більша й густіша пільма.

Ось тут ми намагаємось знайти. Але вже наречена шукала вночі, та не знайшла. Що ж вона робить? Не бійся! Вона не зупинилась на шляху грішних, де на подорожніх з жахом кричить приточник: "О, хто залишили шляхи праведні, ви ходите по шляхах пільми". І про яких Єремія: "Знищу з міст Юдиних і зі шляхів єрусалимських голос тих, хто радіє, і голос веселих, голос нареченого і голос нареченої". Тому-то й нещасна Магдалина плаче, по кривих околицях блукає, між мертвими у гробі шукає, та ще тоді й пільма була. Така, що хоч тисячу літ чи віків шукай, і не знайдеш. Бо хіба ж до цього часу вух не маєш? І не чуєш, що блискавкоподібний ангел волає: "Немає тут!..." Та при цьому й шлях їй розчищає, камінь відкидає, дає сигнал. А який? "Там його побачите!" Як Ісайя: "Йдіть воротами моїми, і шлях прокладіть людям моїм, і камені, котрі на шляху, розкидайте; поставте знамення на поган". А щоб Магдалина шляхом ідолопоклоніння шукати не пішла, підіймає її на гору Галілею. А де ж Галілея? "Піду собі до гори Смирної і до гроба Ліванського". Та де ж Галілея? "Біжи, брате мій, уподібнившись до сарни або до молодого оленя, на гори Ароматів". Та скажи мені, де Галілея? Помиляєшся, якщо почнеш шукати її поза собою. Слухай! Ангел Ісайя не розділяє гору від дому. "Слово, що було від Господа до Ісайї, сина Амосового. Буде в останні дні явлена гора господня, і дім божий на вершині гір, і підійметься вище пагорбів, і прийдуть до неї всі

погани". Знаєш, що й Авраам підіймається, як високо підіймається! Та він був там з Ісааком. Де там? "Знайшовши тебе зовні, цілую тебе, і до того не знищать мене". Де там? "Візьму тебе, введу тебе у дім матері моєї і на ложе, що зачало мене, там мене навчиш, там дам тобі соски мої". Де там? "Під яблуною збудив тебе, там народила тебе мати твоя, там поболіла тобою, народжуючи тебе". Де там? "Поклади мене, як печать на серці твоєму, як печать на мускулі твоєму. Тому що міцна, як смерть, любов..." Стій! "Крила її - крила вогню". Стій! "Вода велика Нт може загасити любові". Прошу, стій, я не розумію, де там? "На місці багатому, там". "Під яблуною". "Той, хто перетворює море на сушу; у ріці пройдуть ногами; там звеселимось у ньому". "У церквах благословіть Господа". "Там Веніамін". "Там явився Якову Господь". "Там зійшли покоління Ізраїлеві". "Щоб не сотворили ви там усе, що ви творите тут сьогодні, кожний бажане перед собою" "Гора Сіон ця, на якій поселився ти". Чи розумієш гору? Не розумію. "Правда твоя, як гори божі, долі твої - безодня велика". Чи хочеш осягнути гору? Пізнай правду. "Правда твоя, як гори божі". Чи хочеш осягнути правду? Пізнай царство боже. Чи хочеш осягнути царство? Пізнай себе самого. Є в тобі гора твоя, с там же й божа. Розділи себе всього, все твоє тваринне тіло надвоє. Розділи, якщо ти Ізраїль, якщо маєш жезл. Розділи на хвіст і на голову. Вдар по всьому тілу, бий по всіх членах так, як велить якомусь пророкові: "Не щади ні волосини".

Ось як гнівається Бог на тих, хто змішує. "І було слово господнє до мене, - гукає Єзекіїль, кажучи: - Сину людський! Це був мені дім Ізраїлів, все змішане з міддю й залізом, і з оловом чистим, і зі свинцем. Заради цього скажи! Це говорить Адонай господь: оскільки ви всі були в суміші єдине, то через те прийму вас, як приймається срібло, і мідь, і залізо, і свинець, і олово чисте в середину печі, і дмухну на вас у вогні гніву мого, і будете злиті серед нього, і жерці його відкинули закон мій, і осквернили святині мої, між святим і оскверненим не розрізняли, і між нечистим і чистим не розділяли, і від субот моїх закривали очі свої, і оскверняли мене посеред себе..." Після цього злиття називає князів єрусалимських хижакими, а пророків, які помазують, - волхвами, що говорять про суєтну брехню. Ось чого Бог вимагає! А Господь про це й не думав ніколи.

Так ось. Розділи ж, друже мій, церкву божу надвоє. Чи не маєш жезла? Облиш же все. Все продай та купи меч Єзекіїлів: "Це говорить Адонай господь". - Скажи! Меч! Меч! Нагострись і розіслись, що відсік ти розтин. Нагострись, і щоб ти заблищав і був готовий розсипатись. Січи, знищуй, відкинь всяке дерево..." Розділити, розсікти і розсудити - все одне. І оцього-то суду єдиного сподівається від тебе Бог. А очікує, бажаючи зробити тебе блаженним. "Бо живе слово Боже і гостріше від усякого меча". Шукай, увійди у двері, замітай гарненько дім. Рий у ньому. Перебирай все. Вивідуй закутки. Вищупуй всі тайники, випробовуй, прислухайся, - оце - тобто наймудріша й найлюб'язніша цікавість і найприємніша. (Оця наука найглибша й найновіша...), нова, бо ніде її не навчаються. А найдавніша тому, що найпотрібніша. Де ти бачив, або читав, чи чув про якогось щасливця, котрий би не всередині себе носив свій скарб?

Не можна знайти поза собою. Істинне щастя всередині нас є. Безперервно думай, щоб пізнати себе. І оце-то є молитва, тобто розпалювання думок твоїх до цього. Цей крик твій, крик таємний, він лиш входить у вуха господа Саваофа і як благо-пахучий жертвенний дім, що виник у блаженній Аравії, підіймається й насолоджує нюх божий. Бо ж не лише до Єремії так говорить Господь: "Звернися до мене і відповім тобі, і сповіщу тобі велике й сильне, чого ти не розумів".

А яка ж нам користь від цього? А ось послухай: "Це я нашлю на них страшні рани й зцілення, і вилікую їх, і покажу їм, якщо слухають, і зцілю їх, і сотворю їм мир і віру..." Все це каже Господь про доми Ізраїлеві. А ти хіба не дім? Ти лиш земля й пільма? І жодне світло не світиться у пільмі твоїй? Чи лиш Давид говорить: "Просвічуєш пільму мою?" А ти, крім пільми, нічого у своєму домі не бачиш? Лиш пісок бачиш? Лиш плоть і кров? О граде бідний! Що ж за мир тобі тут? І що за віра? Хіба на піску переконаєшся з євангельським дурником, що храмину свою на ньому заснував? Поспішай, прошу, знайти у домі твоєму те, що обіцяє Господь Ісайї: "Сокровенне, невидиме відкрию тобі". Знайшов це Ісайя і сказав: "У скарбах порятунк наш". А ти у твоїй ночі хіба не можеш знайти ранку? Та ось Аврааму було слово господнє у видінні вночі, кажучи: "Не бійся, Аврааме! Я захищаю тебе. Дуже велика плата буде твоя". Ось мир істинний! Його ж світ не може дати. Ось віра! Ось на що надійно покластися. Знайшов блаженний Авраам у

п'їтьмі світло, а у піску камінь, у тлінному живе, в мертвому нетлінне, у руйнуванні зцілення рани. Ще не знайшов, а наче уві сні трохи почав розуміти. Здалеку трохи починало зачіпати думки його слово господнє, що є й перебуває щось ще інше там, де п'їтьма. Через ницість цієї п'їтьми хоче його перевести Господь і поселити його в іншому місці, якщо Авраам послухає його. Обіцяє йому замість старої нову землю в нагороду. І оце-то означає: ["Нагорода твоя буде дуже велика"]; про яку Ісайя: "Це Бог наш! Це Господь! Господь із силою йде, і м'язи його з владою. Це плата його з ним! І діло його перед ним". А щоб краще зрозуміти, що це він винагороду точно розуміє як нерукотворну храмину, котра у праху тут же тлінної печери нашої схована, до якої ніхто не може дістатися, якщо серце його, як олово, погрузло у власному домострої, тому трохи вище сказав таке: "Звернися!" І сказав: "Що закричу?" А ось що: "Всяка плоть - сіно, і будь-яка слава людська - як цвіт трав'яний, слово ж Бога нашого перебуває вічно". Знайшов Ісайя всередині двоє: зовнішність і внутрішність. У сїні своєму слово божого царства знайшов у середині своїй. Тому волає й до нас: "Всяка плоть - сіно". Велить кидати сіно, а поверх сїна шукати того, хто у сїні заховався. "Поклав у п'їтьму тайну свою". Лежить на сїні нашому й у темній тїні нашій, у храміні нашій, та ніхто, крім царів та пастирів, не поклоняється йому. Чому? Мабуть, не бачать його. Чому? Тому що не знайшли царя чи царства. Що за причина? Не пізнали себе. Ось уся тобі тут провина! Вони шукали, та поза собою, на торговицях і на вулицях. А царі здалеку прийшли у град Давида й уночі, у вертепних таємницях знайшли його. Ось видно, хто знайшов! "І слово плоттю було". Ось Давид: "Закон твій посеред черева мого".

Царства без законів не буває. "І каже Авраам: оскільки ти не дав мені сїмені, то мій домочадець буде моїм спадкоємцем..." Ще помиляється Авраам: "І відразу був голос господній до нього звернутий"; "Не буде цей твоїм спадкоємцем, а той, хто вийде із тебе, той буде спадкоємцем твоїм". Шукай, Аврааме, іншого спадкоємця всередині себе. Вийде в той час, коли пізнаєш його. Ти не що інше, як суха і мертва палка, та із її середини може процвісти цвіт нев'янучий. Ой як не скоро зводимо на небо заляклий погляд наш, погрузлий у праху тіла нашого! Не скоро Авраам сказав: "Я земля й попїл". А тепер говорить: "Владико Господи! З чого зрозумію, що я повинен успадкувати нову землю з новим спадкоємцем?" Що ж йому

Господь? Велить розтяти на дві половини скотину: "І розділи її на половини й поклади її протилежно одну до одної".

Ось! Тоді-то вже по розділенні почала його застаріла думка земна під землю заходити, як сонце зникає й ховається. "І це страхові темному повелів напасти на них". Не шукай, прошу, поза собою як царства, так і скотини. Слухай, що волає Малахія²⁸: "Засяє вам, хто боїться імені мого, сонце правди і зцілення у крилах його, і вийдете, і підскочите, як розпутані телята, і переможете беззаконників, і (вони) будуть прахом під ногами вашими у день, який я сотворю". Дивись же, як Павло розділяє людину. Як скотину надвоє: "Є тіло душевне і є тіло духовне". А що він під душевним розуміє скотинну плоть і кров, те видно із "Второзаконія": "Якщо заколеш із волів твоїх і із овець твоїх, то дивись добре, щоб не їсти крові". А чому? "Бо кров є душа. Щоб не з'їлася душа з м'ясом, щоб ви не з'їли її; на землю проллєте її, як воду". Дивно, як строго це забороняється! "Щоб ти не з'їв її, хай благо тобі буде і сином твоїм по тобі, навіки, якщо зробиш те, що добре й бажане перед Господом Богом твоїм, хіба святощі твої, які будуть тобі..." Скажи мені, де той, хто має дух розділення чи меч духовний? Лиш той може принести себе в жертву Господу. Та чи можна освятити таку жертву? Можна, якщо пізнати себе.

У той час людина крім плоти й крові знаходить, минаючи її, святе й божественне всередині себе. А той, хто задивився зміїним оком на беззаконня п'яти своєї, на нечистоту плоти й крові своєї, повік не успадкує царства божого, крім Ізмаїла, не породить Ісаака, і будуть діти його погублені на землі не своїй. Слухай, як страшно гримить на цих кровоспостерігачів Єремія: "Проклята людина, яка надіється на людину і утвердить плоть м'яза свого на ній, і від Господа відступить серце її і буде, як дика маслина в пустелі, в землі солоній і необжитій". Чи не по землі черевом плазують ці змії? Чи не у воді грають ці кити? Та що Ісайя на таких зміїв: "У той день, - каже, - наведе Господь меч святий і великий і міцний на дракона, змія, що біжить на дракона, змія лукавого, і вб'є дракона, який є у морі". Скажи мені, чому ти задивився на кров твою? Яка користь, що пасеш і бережеш її? Чому ви, о кити, не шукаєте Йони серед себе? "О ті, хто пасе, - кричить на вас Захарія, - суетне! І хто покинув овець! Ось меч господній на м'яз ваш і на око ваше праве!"

Що таке плоть твоя, як не пуста земля, солоня й незаселена? Тут сидиш і, задивившись на неї, на хребет твоєї плоті, цілком перетворився на стовп соляний²⁹. Що таке кров твоя, як не нікчемна повз протікаюча вода? Занури в ти весь розум свій, як олово, і плаваєш у ній, задовольняючись нею й упевнившись у ній. Чи не про тебе пишеться у Йова: "Світлом тобі п'ятьма буде, тебе, що заснув, вода покриє". Чи не про тебе й оце: "Ріка, що тече, - основа їх, які говорять: що вдіє нам Господь?"

Ось на що ти задивився! Послухай Йова самого: "Хай побачать очі його своє вбивство! Від Господа ж хай не врятується! Цей вмирає у душевному горі, не спробувавши нічого із блага, разом же на землі сплять, гнилість їх вкриє, бо до дня згуби затримується нечестивий і в день гніву його буде відведений, і той у гріб віднесений буде, і на могилах постереже, засолодиться йому дрібне каміння потоку, і за ним всякий чоловік відійде і перед ним незліченні". Встань, нещасний мрець! Зведи око твоє і пізнай себе! Чи не гадаєш, що бридка гнилість становить сутність твою? Пізнай же себе і зрозумієш, що лихва-то не сама суть; тінь твоя - не міць мамрійського дуба³⁰ і безчестя, що ховає всередину справжню ціну. Ах, людина, що в честі перебуває та не розуміє себе. Вважає себе скотиною, і стала нею. Земляний гріб її поселенням її став. А чому? Назвали імена свої на землях".

Кров (говорить у серці своєму) і плоть моя - це я: і що ще є, крім цього? Що ти кажеш, безумний! Тому немає Бога? Краще скажи, що того-то й немає, що вважається твоєю сутністю? Так не бувати ж тобі ніколи написаним на небесах. Ти кажеш, що немає їх, крім землі твоєї. Не бути тобі Ізраїлем. Розділити те можеш тому, що не розуміються тобою двоє. Лиш одне відбилося у твоїх думках. Лиш тягар накреслився у голові твоїй; на попільному серці твоєму, як Єремія каже: "Гріх Юди написаний залізним писалом на нігті діамантовому, накреслений на скрижалях серця їх і на трояндах віттарів їх". І трохи згодом кричить на таких: "О нагірний (жителю), міць твою й скарби твої на розкрадання дам, і висоти твої через гріхи твої, котрі у всіх межах твоїх, і залишишся сам зі спадщини твоєї, котру дав тобі, і служити поставлю тебе ворогам твоїм на землі, яку відвідаєш: бо вогонь розпалив ти у злості моїй, навіть довіку горіти буде".

Ось і Авакум: "Тому, хто у злобі будує місто кров'ю й зміцнює град неправдами!" І знову: "Горе лиходіям, лихоїмство зле дому своєму! Які

влаштували на висоті гніздо своє, яке вирвали із руки злих. Ти замислив сором для дому свого, вбив людей багато, і согрішила душа твоя". Якщо б ти у собі самому міг розрізнити чесне від негідного, то ніколи б не кричав на тебе Аввакум: "Ситість безчестя від слави випий, і ти, серце, захвилюйся й затремти". А чому? "Минула ж тебе чаша правиці господньої, і зібралось безчестя на славу твою". Ти ж чув про чашу спасіння і що спасіння "в силах правиці його, а не в мерзоті праху твого. То послухай же знову пісеньок авакумівських: "Хто у злобі каже до дерева, збадьорися, встань! І каменю, піднесися! А те є мрії, і це є кування золота й срібла, і жодного духа в ньому немає. Господь же у храмі святому своєму". Ось! Чи чуєш? Що й ідолопоклонник той, хто, лиш видимість у собі розуміючи, вшановує. То що ж робити? Збери розсипані по пустелях світських, по честолюбству, по срібллюбству, по насоло-долюбству думки твої і увійди всередину себе. Обмини стіни й завісу мертвої твоєї храмини. Яка користь тобі хвилюватися дрібницями, забувши дім твій, храм господній? Послухай, прошу, Ісайї, яка користь і мир від того: "Яйця гаспидські розбили й тканину павукову тчуть". А що ж із цього? "І хто хотів із яець їх їсти, розбивши зіпсоване яйце його, знайде в ньому змія. Тканина їх не буде на ризу, і не зодягнуться зі справ своїх, бо справи їх - справи беззаконня, ноги ж їх на зло йдуть, швидкі кров пролити; і думки їх - думки про вбивства; руїна й злиденність на шляхах їх..." Чи можна живіше зобразити користь світських справ?

Тепер, гадаю, гарненько розумієш, що означає біснуватий, про якого Лука пише: "Він мав бісів багато років і в ризу не зодягався, і в храмі не жив, а у гробах". Трохи нижче: "Гнаний бісом по пустелях". Оцього-то Христос відсилає у дім свій, щоб у домі своєму шукав царства божого, тобто благополуччя свого, і, пізнавши себе, щоб побачив те, чого до цього часу ніколи не розумів. Пізнав себе Аввакум і ось що співає: "Господи, почув голос твій і злякався. Господи, зрозумів діла твої, і жахнувся". А який кращий скарб, ніж страх божий? "Страх господній, - каже син Сираха, - звеселить серце і дасть веселощі, і радість, і довгодення". "Як великий, - говорить він же, - той, хто знайде премудрість! Та немає більше від того, хто боїться Господа".

Але треба знати, що всі би боялися Господа, якщо б могли пізнати себе. Як довго Павло не знав себе? Нарешті, трохи вникнувши в себе й почувши

голос господній, сказав: "Господи, ти хто? Що мені велиш робити?" і йому говорить: "Встань і ввійди до міста". Ніби Павлові не доводилось бувати у місті, та все ж, однак, нічого. Та ледве ж це не те місто, про яке приточник: "Брат, якому брат допомагає, як місто тверде й високе, укріплюється ж, як засноване царство". Хто ж не знає, що тих, хто здійснює волю божу, називає Христос братами своїми? А там, у місті, буде сказано тобі, як чинити? А що ж є воля божа, як не закон? А закон, що таке, як не влада й царство? І якщо Павло каже: "Ви є храм Бога живого", то чому не можна сказати: "Ви є місто Бога живого"? Давид град божий і гору його як одне разом ставить: "У місті Бога нашого, в горі святій його".

А якщо Бог говорить, що Сіон є зі мною, то й град його з ним же, і дім, і храм його. "І назвешся, - говорить Ісайя, - градом господнім, Сіоном святого Ізраїлевого". Дивно було б, якби Бог тих, що люблять і волю його здійснюють, не назвав градом своїм, назвав їх у Ісайї новими небесами і новою землею. Це все є житло Боже.

А ти одного прагни: пізнати себе. Як ти станеш місцем для Бога, не слухаючи нетлінного голосу його? Як можеш чути, не пізнавши Бога? Як пізнаєш, не знайшовши його? Як же знайдеш, не розпізнавши себе самого? Правда, що хвалиться Павло якимсь чоловіком, якого він знайшов всередині себе: "Не живу я, а живе в мені Христос". А яким чином себе пізнавати?

І говорено вже, і Авакум там же раптом учить: "Посеред двох тварин будеш пізнаний". Бачиш-, що говорить те ж саме, що й Авраамові Бог: "Візьми мені телицю трилітню..." Авраам здогадався, розсік її на половини. Багато хто подумав би, що Авраам дурниці й нісенітниці верзе. Аж ніяк! Авраам дуже здогадливий. Він чує, що собі хоче Бог посвятити: "Святи їх в істині твоїй, слово твоє істиною є". Хто ж може сказати, щоб у посвячення для себе, тобто для пізнання істини своєї, вимагав Господь від свого Авраама волів, овець, телят, козлів? Чи не нісенітниця це? Та й чим відрізняється від скотини і звірів людина, яка не пізнала себе? Адже чуємо Давида, що людина, без сумніву, перебуваючи в честі, але не розуміючи царства чудового божого, що знаходиться в ній, стала цілком тією скотиною, що не розуміє істини господньої. Ягня, наприклад, смажене, яке поїдається в колі тих, що люблять істину й союзом блаженної любові пов'язаних приятелів, може творити церемонію, тобто таємно назначити і привести наш розум до

здогаду, що людина заради свого благополуччя повинна присвятити себе Богові, тобто віддати (себе) на шукання й жування точної істини.

Та це лиш церемонія, тобто вузол і таємний значок. Якщо ж ми цієї шкаралупи або шкірки не пронизуємо здогадом, а не розуміючи, отже, не виконуємо, тоді вже церемонія, як горіх без зерна, пуста. А чому? Тому що не приводить думки до того центру, для показу якого вона й народилася. Якщо б людина називалася козлом, а ніхто того не знає, то й називати її козлом є марна справа, тому що думка слухача на козлі зупиниться, не дійшовши до людини - всіх-всіх країн і віків церемоній, всіх вузлів, всіх таємних образів печаток і ознак центру чи кінця, отут-то все-все закінчується. А що таке людина? Що б воно не було: чи діло, чи дія, чи слово - все те марнота, якщо воно не отримало свого здійснення в самій людині. Чи не всякий подих і не всі сотворіння зображені на картині священної Біблії: небо, земля, море і все, що їх наповнює?

Та вся оця різновид; плоть, вся ця незмірна незліченність і видимість сходиться в людині і пожирається в людині і як найширше дерево, від часу старіюче, й трухлявіюче, й зникаюче, у своєму насінні, як у найдрібнішій точці, з гілками, листям і плодами безпечно ховається. Все, що там лиш називається, навіть до останньої риски, до найдрібнішої крапки, - все обов'язково повинно здійснитися в самій людині.

Тому-то й Павло, згадуючи сонце, місяць, зірки, веде все це до воскресіння, тобто до людини. Та й де ж бути в іншому місці воскресінню, коли саме той живе в людині чоловік, який про себе говорить: "Я є воскресіння". І про якого Павло: "Друга людина Господь з небес". Та й за що тільки Павло візьметься, все те повертає у самий центр самого себе, наче дуже тверду їжу, найміцнішими зубами змолоту. Ось так же точно й Авраам. Він знав, що невелика мудрість і ніяка (не) святість убити барана, і що Бог не охочий їсти м'ясо телиці й пити кров козлову, і що на тих, які не тямлять (а можливо, крім того, й не хочуть), до чого веде й яке діло таємно означає ця церемонія, страшно гримить Бог: "Що, навіщо мені численні жертви ваші? Милості хочу від вас". Слухай, Єфреме і Юдо! Ця церемонія дає вам маленький слідок до того, щоб ви постаралися пізнати Бога. Знайдіть і дайте мені милість, а, присвячуючи мені її, самі візьмете для себе її. Ваш суд і поняття про мене, і теперішня ваша милість ніколи й ні до чого

не придатні. Я ж люблю церемонію, вона мені не противна. Вона (буває) може напутити добру й розумну душу. Не сперечаюся. Та знайте ж, що найбільше милість мені любя - суд чи видіння боже. Ось кінець усіх ваших жертв і всіх-всіх тайн! А тепер, коли ви заблукали від предмета і від точки всіх церемоній, то скажіть, навіщо вони мені, а отже, і вам? Що із них? Навіщо вам мати, якщо не хочете розгадати загадки? Все те мені не корисне, що лиш вам шкідливе. Вже стільки віків мудруєте у церемоніях, і який плід, крім самих розколів, марновірств і лицемірства? Ледарі прикрилися цим листком у наготі своїй. Дурники заснували на тіні цій блаженство своє. Нерозумні ревнителі породили чвари розкольніцькі, всенародне суспільство жителів Всесвіту, що храм мій незгодою за одну брехню руйнують, бажаючи ввести те, чого я ніколи не бажав, тобто щоб у всіх кінцях земних на одну форму й мірку були пошиті церемонії. Звідси непримиренні ворожнечі сусідніх земель, зненависть, а нерідко й кровопролиття. Що ж то за така перекрученість? Той лабіринт, який повинен був вас вести до милості, відводить від неї. Так я ж вам кажу: киньте їх! Вони тепер не що інше, як мерзота й порожнеча переді мною.

Візьміться прямо за суд, за милість і за істину. Запитайте ви мого Давида, він вам скаже, що таке воно? А краще запитай самого себе. Не лиш ти в собі, а й я серед тебе. Пізнай і слухай себе, почувеш таємно, незмовкно волаючий голос мій. А слово моє, й істина, доля, милість і ім'я моє - все те одне.

Розумів усе це високого серця муж Авраам. Ревність його розпалювалася, щоб побачити Бога, а висока душа його час від часу, як орел, підіймалася. "Владико, Господи, чому я повинен пізнати нову землю?" Слухай, Аврааме! "Візьми мені телицю трирічну і козу трирічну, барана трирічного, і голуба, й горлицю - у той час пізнаєш". Почав Авраам усією душею і всім зібраним своїм розумом без послаблення, не даючи сну своєму розумному оку, міркувати: "Яка б то потреба була Богові в скотині? Та, крім того, щоб вона була трьох років? Що це? На брехню схоже..." "Ах, не брехня!" - Бог каже. Звичайно, тайна... Та хто напутить мене? Відкрий очі мої, напоум мене! Тоді навчуся. Авраам з часом довів насправді те, що у приточника: "Шукаючий Господа знайде розум з правдою, а правильно шукаючі його знайдуть мир". І те, що Соломон же говорить: "Все творіння, у всьому його роді, навіть те, що згори перетворилося, служить властивим твоїм повелінням, хай отроки

твої збережуться неушкодженими. Хмара, що затіняла полк їх із попередньої води, від сухої землі з'явився і із моря Чермного³¹ шлях не заборонений, і поле багате від хвилювання трав, у них же мова пропаде, коли побачать твоєю рукою приховані дивні чудеса. Бо як коні наситились і як ягнята заграли, вихваляючи тебе, Господи, що звільнив їх."

До цього шляху вже мав Авраам безпочаткове начало, наче жезл у руках, а саме: "вірив Авраам Богові". Він здогадався, що справа не у скотині, а йдеться про ту теличку, про яку потомок духовний його, пророк Осія, говорить: "Єфрем, телиця навчена на те, щоб любити суперечку, я ж наступивши на доброту шиї її, наступлю на Єфрема". І про яку його ж сімені Єремія: "Слухаючи, чув Єфрема, що плакав, покарав ти мене, Господи, і був покараний". Я, як теля, не навчився". Цим іменем позначаються всі поганського серця люди, які нічого в собі самих, крім попільної тлінності, не розуміють, і в цю воду погрузили, не проходячи до суші.

Всіх їх Єремія, називаючи Єгиптом, називає й телицею. "Телиця вибрана й прикрашена - Єгипет, розорення з півночі прийде на неї, і найманці його, що живуть посеред нього, як телята гладкі, годовані в ньому". Ці, звірившись на прах свій, як на щось надійне, цим самим знищують заховану у прахові їх божу правду, не розуміючи й не шукаючи її, упираючись, як скотина рогами своїми тінними. Тому Єремія: "Відсічений ріг Моава, і м'яз його розсипався". І Давид: "Всі роги грішних подих і не всі сотворіння зображені на картині священної Біблії: небо, земля, море і все, що їх наповнює?"

Та вся оця різновид; плоть, вся ця незмірна незліченність і видимість сходиться в людині і пожирається в людині і як найширше дерево, від часу старіюче, й трухлявіюче, й зникаюче, у своєму насінні, як у найдрібнішій точці, з гілками, листям і плодами безпечно ховається. Все, що там лиш називається, навіть до останньої риски, до найдрібнішої крапки, - все обов'язково повинно здійснитися в самій людині.

Тому-то й Павло, згадуючи сонце, місяць, зірки, веде все це до воскресіння, тобто до людини. Та й де ж бути в іншому місці воскресінню, коли саме той живе в людині чоловік, який про себе говорить: "Я є воскресіння". І про якого Павло: "Друга людина Господь з небес". Та й за що тільки Павло візьметься, все те повертає у самий центр самого себе, наче дуже тверду їжу, найміцнішими зубами змолоту. Ось так же точно й

Авраам. Він знав, що невелика мудрість і ніяка (не) святість убити барана, і що Бог не охочий їсти м'ясо телиці й пити кров козлову, і що на тих, які не тямлять (а можливо, крім того, й не хочуть), до чого веде й яке діло таємно означає ця церемонія, страшно гримить Бог: "Що, навіщо мені численні жертви ваші? Милості хочу від вас". Слухай, Єфреме і Юдо! Ця церемонія дає вам маленький слідок до того, щоб ви постаралися пізнати Бога. Знайдіть і дайте мені милість, а, присвячуючи мені її, самі візьмете для себе її. Ваш суд і поняття про мене, і теперішня ваша милість ніколи й ні до чого не придатні. Я ж люблю церемонію, вона мені не противна. Вона (буває) може напутити добру й розумну душу. Не сперечаюся. Та знайте ж, що найбільше милість мені люба - суд чи видіння боже. Ось кінець усіх ваших жертв і всіх-всіх тайн! А тепер, коли ви заблукали від предмета і від точки всіх церемоній, то скажіть, навіщо вони мені, а отже, і вам? Що із них? Навіщо вам мати, якщо не хочете розгадати загадки? Все те мені не корисне, що лиш вам шкідливе. Вже стільки віків мудруєте у церемоніях, і який плід, крім самих розколів, марновірств і лицемірства? Ледарі прикрилися цим листком у наготі своїй. Дурники заснували на тіні цій блаженство своє. Нерозумні ревнителі породили чвари розкольницькі, всенародне суспільство жителів Всесвіту, що храм мій незгодою за одну брехню руйнують, бажаючи ввести те, чого я ніколи не бажав, тобто щоб у всіх кінцях земних на одну форму й мірку були пошиті церемонії. Звідси непримиренні ворожнечі сусідніх земель, зненависть, а нерідко й кровопролиття. Що ж то за така перекрученість? Той лабіринт, який повинен був вас вести до милості, відводить від неї. Так я ж вам кажу: киньте їх! Вони тепер не що інше, як мерзота й порожнеча переді мною. ... дів! "Вдячність Богу, який завжди нас робить переможцями, о Христе Ісусе, і запах розуму його являє нам на будь-якому місці, як запах Христа, ми для Бога є серед рятованих і гинучих".

Квадрат. Чому ж ти, Памво, замовк? Там слідує ось що: "Ми не так, як ті численні, що нечисто проповідують слово боже, але з чистоти, від Бога, перед Богом во Христі говоримо". Зауважуйте, чи не досконала погодженість тут? Не чисто проповідуючі й намети пастуші? Видно ж, що такі не пізнали себе. А як такі, що не пізнали себе і самі з собою роздружилися, не відчують всередині себе пахоців божих, так і в

священному домі Біблії. Один дух дихає в обох цих церквах. І як ти послухаєш і дотримаєшся того, що поза тобою на папері написано, якщо нехтуєш гримлячим всередині дому твого? Про ці-то два доми Павло говорить: "Хто знає із людей, що в людині? Лиш дух, який живе в ній, також і божого ніхто не знає, тільки дух божий". Не слухаєш всередині себе? Хто ж тебе пошле до Силоаму найсвятіших і живих вод біблійних? Не підеш самовільно? Послухай Ісайї: "І буде замість пахоців сморід і замість (пояса підпережешся лахміттям), і замість прикраси золотої, котра на голові, лисину матимеш". Чому? Через справи твої. Беззаконня твоє нехтує таємним голосом Духа Божого, що живе в тобі. Про цей голос Павло каже: "Закон є духовний". Цей закон і заgrimів до нього: "Савле! Савле!"³²

Потім слухняного цього раба посилає до Біблії. Ось так: "Прийнявши їжу, зміцнися". Закон послав його до закону, брат до брата, друг до друга, рідня до рідні, Яків до Йосифа, Товіт до Рагуїла, цар до царя. І про цей сенс приточник: "Брат котрому брат допомагає, як місто тверде й високе, зміцнюється ж, як засноване царство". З цієї ж причини Павло себе називає посланим не людиною, а Богом, і не із числа тих, про яких Єремія: "Не посилав пророків, а вони йшли, не говорив до них, а вони пророкували". "Якщо б, - продовжує там же Бог, - від мого парламенту й ради послані були, то було б чути слова мої". А які? Відвернули б людей моїх від шляху їх лукавого і від починань їх лукавих. Та хто може це?" "Лиш знаючи душу свою й роздумуючі в законі Вишнього", як Ісус Сирах говорить: "Цей премудрості всіх стародавніх випробує і в пророцтвах повчатися буде".

Антін. Ось вам ще з носом, повним пахоців божих, одна діва, солодкий дуже запах, що видихає Ісайя! "Дух господній на мені". Ах, Ісайє! І твоя лаванда дала запах свій? Він, благовіщуючи жебракам, здається, з Сираховим сином дуже погоджено співає: "Послухайте мене, преподобні сини, і проростіть, як рожі й як ладан, дайте пахоці, піднесіть запах".

А який? "Заспівайте пісню, благословіть Господа у всіх ділах його". Пізнавши брата свого, й інших до нього ж ведуть за собою. "Приведуться до царя діви..." Ми ж не духа світу цього прийняли, а дух, який від Бога, бо знаємо, що від Бога дароване нам, і це скажемо не у завчених людської премудрості словах, а у повчаннях Духа Святого, який про духовне з духовними розмірковує".

Лука. Як далеко завів нас сліпий та кульгавий з кирпатим! Пожинай, Ізраїлю, і внеси все у дім Господа твого. Пожинай з радістю, говорячи з улюбленою сестрою: "Хай зійде брат мій у сад свій і хай їсть плід овочів своїх". Біблія твоя - то є твій виноград: хай мовчить тут усяка плоть людська! Якщо твій цей виноград, то навіщо нам оскверняти його плотськими жнивами? Почнемо плоди збирати з тобою, через тебе й для тебе. Але все те не твоє, що погане, - все те погане, що є земля, плоть і кров. Ти посіяв на землі, ти й жнеш із землі, але не землю. Землю, але землю твою. Є земля земляна, а є земля нагірна, заселена, небесна, господня, духовна. Ти насадив на землі рай твій, ти збирай і плоди його. Якщо ти був його початком, то будь і кінцем його. Що ти нам, Павле, кажеш? "Сіючий, - каже, - у плоть свою із плоти погне зотління, а сіючий у дух із духа погне життя вічне". До цього часу на божественній цій ниві сів я і розумів усе з плоти. І що ж пожинав? Смертні снопи й саму отруту.

А тепер добре розумію те, в чому настановляє мене Осія: "Сійте собі на правду, зберіть плід життя, просвітіть собі світло видіння. Поки час, шукайте Господа, поки прийдуть вам жита правди". Благословенний ти, господи Боже мій. Оце починаю відчувати найсолодші пахощі розлитого без меж духа живо-творящего твого, як найсолодшого фіміаму, готовий услід за ним іти. Впиши мене в число і тягни услід за собою з тими отрочицями, про яких Амос: "У той день зубожіють діви добрі". А Захарія, радіючи, кричить: "Пшениця - юнакам і вино запашне - дівам... жніте, друзі, жніте!"

Памва. Якщо сліпота, кульгавість, кирпатість, переломи членів та інші вади не можуть жодним чином бути у храмі господньому, ані приносити жертви і така худоба як нечиста й до пізнання божого не придатна, не посвячується йому, то, видно, що навпаки, чисті худоба й птахи означають не що інше, як людей, які мають серце, здатне бачити Бога. Розсуди, прошу: Бог велить посвячувати собі тих звірів і худобу, які мають роздвоєне копито. А цього ще не досить. Він шукає, щоб крім того та скотина відригувала жуйку, тобто щоб двічі жувала їжу, яку опускає в шлунок. Такими є віл, коза, олень.

Чи не сміх така премудрість? Звичайно ж, вона премудрість. божа, тобто істинна й всеблага, якщо розжувати її двічі і гарненько. Чи можна, щоб через перебір у їжі людина стала щасливою? Бо цей єдиний є кінцем божої

премудрості. Яка непогодженість! "Сину, дай мені серце твоє. Посвяти мені душу твою. Вона для тебе ж і буде". А тут Бог наче забувся: "Дай вола, козла, барана". Всі ці церемонії, щоденно наче в театрі представляювані, таємним порухом давали знати, щоб людина вникнула у своє нутро, і з часом дісталася б до видіння божого, цими обрядами, наче слугою, керована. Та щодо цього точно говорить Павло: "Закон був нам учителем во Христі".

Однак же в усі віки і у всіх народів скрізь багато таких, які у цій законній тіні, не вроджені до жування, засіли й поселилися. Це про них Осія говорить: "З вівцями й телята підуть шукати Господа і не знайдуть його, бо відвернувся від них". А чому? Тому що вони не вважали жертвних тайн засобом, що веде до чогось таємничого, і, не в змозі розжувати їх, відчужувалися від того кінця, куди їх мала привести церемонія, наче якась стежка. Ось уся причина!

"Як Господа, - продовжує Осія, - залишили, бо дітей чужих породили собі, нині з'їсть їх іржа". Цих нетямущих скотів дуже чітко настановляє Михайл: Ось: "У чому осягну Господа? У чому знайду Господа мого Вишнього? Чи знайду його всеспаленням? Телятами однорічними? Чи прийме Господь у тисячах баранів і у тьмах козлів гладких? Чи дам первістків моїх за безчестя моє - плід утроби моєї, за гріхи моєї душі? Чи стало тобі, чоловіче, відомо, що є добро? Чи чого Господь очікує від тебе? Хіба що творити суд, і любити милість, і бути готовим ходити з господом Богом твоїм".

Ось тобі кінець усіх-усіх обрядів і тайн - милість і суд. А що таке милість і суд? Слухай Давида: "За милістю твоєю, за долею твоєю живи мене". "Милість і істина зустрілися". "Правда твоя - правда повік, і закон твій - істина". "Мир великий люблячим закон твій". "Правда й мир розцілувалися". "Шукайте спершу царства божого і правди його". "Царство боже всередині вас". У чому осягну Господа? Перше жування в тому полягає, щоб розібрати шкірку чи шкаралупу історичну, церемонійну, притчову, коротко кажучи, плотську. Та оскільки плоть уся-уся і кров то не є царство боже і правда божа, а наша це нечиста правда, як одяг жінки нечистої, тому треба проходити далі, до другого жування, і після непотрібної горіхової шкаралупи шукати прихованого смаку подібного до зерна, захованого всередині своєї шкірки, як коринфіянам написано: "Дух усе випробовує, і глибини божі". Ось тобі скотина з жуванням! Слухай: "Розумію всю марноту бути високим розумінням Христа Ісуса, Господа мого. Через це всі впали у

відчай, я розумію все вміння бути (таким), щоб здолати Христа і знайти себе в ньому, не маючи моєї правди, яка є від закону, але є віра Ісуса Христа, суцця від Бога правда у вірі". Ось як переживує: "Щоб розуміти його і силу воскресіння його, і сповіщення страстей його, Боже мій! Зважаючи на смерть його..." А може, станеться, досягну воскресіння мертвих... Чи можна добірнішу скотину вибрати для Бога? Все покинув - жує. А що жував, те знову переживує. Усмиряє себе, наче ще не осягнув, щоб тим самим інших заохотити. Наче облесник, але істинний. Ось вам ще один звір з жуванням, любий Богові: "Таким же чином бажає олень у джерелі..." Ах! "Коли прийду і з'явлюся перед лице боже?" Ось звірина, гідна бути посвяченою Богу, придатна до шукання правди божої, солодшим від якої ніщо бути не може. І про цих-то й молиться син людський: "Святи їх в істині своїй". Оці-то й осягають гору правди божої. "Гори високі оленям". "На гору високу зійди, благовіщаючи Сіону".

Ось, подивись! Скаче олень в "Діяннях"³³, Петром зцілений. "Схопився, встає й ходить: ходить і скаче і славить Бога". Про цих-то звірків з великою статечністю питає Бог Йова: "Чи зрозумів ти сам народження кіз, які живуть на горах кам'яних? Чи розгледів ти хворобу при народженні оленів?" Ось коза! "Тавіфо, встань!" Ось! Подивись на оленя, що народжує, на Ісайю: "Заради страху твого, Господи, у череві прийняв і поболів, і народив духа спасіння твого, його ж сотворив на землі, не впадемо, а впадуть усі, хто живе на землі". Від оцих-то скотів народилась й істина божа, і з людьми поживе. Вони її для себе розжували, а народили на землі для благощастя інших. Ось тобі ще чиста скотина з добрими зубами! Вислухай, що каже Яків синові своєму Юді, главі сім'ї тих скотів і звірів, які для жування доброрідними зубами обдаровані. "Юдо, тебе похвалять браття твої. Не зубожіє князь від Юди і вождь від стегон його. Радостетворні очі його кращі від вина, а білі зуби його кращі від молока". Заохочує Давид потомків Юдиних: "Спробуйте й побачите, який благий Господь".

Павло змолоду поганенькі мав зуби. "Коли був немовлям, міркував як немовля". І до приятелів своїх, що не вирости до межі сповнення віку Христа: "Молоком, - говорить, - годував вас, а не мукою". Мукою називає пшеницю, якою постачав братію свою Йосиф і про яку Захарія: "Пшениця - юнакам". Вона є зерно воскресіння, сім'я слова й премудрості божої, поховане в бруді

плоті й крові, про яке йдеться: "Хто осягне розум господній?" Ця поживна пшениця є для досконалих, у яких зуби Юдині, тобто вже вище від молока немовлят. Молоком називає верхню горіхову шкаралупу, що містить зерно, яке немовля розкусити не може. Лиш про себе і про подібних до себе говорить: "Ми маємо розум Христа". І дивно, як це він дійсно всюди жує! Чи не можуть бути кращими зуби, ніж оці: "Бо цей знає книги, не навчаючись". Мало читати, багато жувати. Ах, який благородний смак! Як не подібні до свого смаку ті, до яких волає: "Чи не заради цього спокушаєтесь, не знаючи Писання, ані сили божої?"

О Господи мій! Як же вони не знають? Вони з малих літ почали балакати про Біблію твою, на ній постаріли, не залишили ні віршика, ні слівця, не обговоривши його; ім'я твоє, хрест твій завжди у них на грудях, на губах, на одязі, на стінах, на блюдах, на обрядах... Та яка користь жувати й не відчувати смаку? З цієї саме причини цих беззубих скотів відсилає: "Ті, що йшли, навчіться". Що це означає - "милості хочу, а не жертви?" Не любить цих не бажаних Господу звірів і обраний Павло: "Керовані різними похотями, завжди навчаються і ніколи до розуму істини прийти не можуть". Називає їх ворогами хреста Христового, а Давид - мужами крові й лестошів. А чому? Задивились на церемонії, засіли на м'ясних бенкетах, не взяли собі на розум шукати істини божої, до якої їх вів обряд, а покинувши світло її, повернулись до пітьми своєї, до своєї плоті й брехні, повернувшись на вечерю.

Отже, спокусившись тлінним своїм м'ясивом, позбавляються тієї поживи, про яку син Сираха: "Всяку муку споживає черево, проте є мука від муки краща". Та що це? "Блаженний, хто з'їсть обід у царстві божому!" А що це за мука? "Блаженні спрагли й бажаючи правди". Ось послухай: "Плоть моя є справжня мука". Що за плоть? "Є тіло душевне, і є тіло духовне". Що за тіло? "Це хліб, що сходить з небес..." Який хліб? "Є дух, який оживляє, плоті не використовує". Про цю животворящу істину співає Давид: "Істина господня перебуває навіки". "Живи мене за словами твоїми". Від неї саме вони повернулися на свій сумний вечір, не побажавши з Павлом бігти за істиною. "Браття, я собі не гадаю досягти, тільки минуле забуваючи, в майбутнє простягаючись, до наміченого йду..." Оце-то ті, Сирахового сина дурні, які, почувши добре слово, кидають за плечі свої, про яких у псалмі: "Хай вернуться назад і засоромляться..." Також Ісайя: "О, язик грішний!

Сини беззаконні! Люди, наповнені гріхами! Сім'я лукаве! Облиште Господа й розгнівайте святого Ізраїлевого, верніться назад". Оце-то те Хамове плем'я. "Проклятий отрок Ханаан і ангели, що не зберегли своєї першості".

На яких так страшно гримить раб Христа Юда, називаючи їх, між іншим, зірками прекрасними, для котрих морок пітьми навіки зберігається. І плоттю, що духа не має. Ці нетямущі хама цілком оголили Бога, отця свого, і всі діла його, у вірі і в душі перебуваючі, знищили, знайшли на це місце свої руки, свої ноги, свою плоть і погань, і всією нею мудрують, щоб впало на них страшне прокляття із "Второзаконія": "Оскільки не послужив ти господу Богу твоєму веселістю й благим серцем і послужив ворогам твоїм, і наведе Господь поган на тебе здалеку, від краю землі, і зруйнує тебе у всіх містах твоїх, коли впадуть стіни твої високі й міцні, на які ти сподіваєшся, і з'їси дітей утроби твоєї, плоть синів і дочок твоїх, яких дав тобі господь Бог твій..."

Ось яка погибель знаходить тих, котрі погані зуби мають! Послухаємо про них ще Йова: "У них загинув кінець". Зауваж відразу, що вони до наміченого з Павлом не досягають. А що ж далі? "У бідності й голоді безводні". Чому? "Бо втекли у вчорашню безводну скруту й бідність". Не дивно, що потрапили в скруту. Не потрібно було їм бігти у тісняву вчорашню, вечір завжди голодний. "Спрагнуть під вечір".

Ось що треба було шукати! "Є дух, який оживляє..." Хіба вони не розуміють, що таке дух? У тому-то й біда, що погано жують. Тому-то й далі Йов: "Вони обходили, - каже, - траву в нетрях, для них же трава була мукою, безчесні ж і покриті хулою, вони жадібні будь-якого блага, і корені дерев жували від голоду великого". Чи можливі ще гірші зуби? Скажи, будь ласка? Ці потвори чи не виявляються рідними нащадками того страшного у Даниїла звіра, який все перевів і пережував, а те біда, що останки ногами потоптав! Зауваж, що останок топчуть ті ж самі, про яких тепер же Йов: "У них загинув кінець", - сказав. Що за чудо? Все порвали, пожерли, поковтали зубами батька свого залізними, але без останку. Де ж ваш останок? Ах! Потоптали ви останок! "О язик грішний! Сім'я зміїне!" Потоптали ви того, хто скаржить у Давида: "Зневажили мене вороги..." І того: "Я є початок і кінець".

Лиш Ізраїль женеться й осягає всеблаженніше начало своє - те, про яке Мойсей, благословляючи їх, говорить Асірові: "Покриє тебе боже начало".

Лиш він осягає й останок. "Останок Ізраїлю є". Він сам все з'їдає, руйнує, топче, щоб тільки дістатися й зберегти собі те, про що пишеться: "Благословенний ти у місті й благословенний ти на селі, благословенні плоди черева твого, і плоди землі твоєї, і стада волів твоїх, і пасовища овець твоїх; благословенні житниці твої й останки твої!" Ой як не подібні зуби твої, роде, рятований Господом! Як небо від землі відрізняються від проклятих тих залізних.

Ось послухаймо, до чого Дожувався люб'язний Давид. "Начало". А що ж, скажи, начало? "Начало слів твоїх - істина". Отже ти, Давиде, знав і кінець? Звичайно, так. Начало й кінець - все одно. Ах, добра твоя їжа тим, що останків не топчеш. Та й як тобі топтати, якщо сам просиш: "Скажи мені, Господи, кончину мою". Вона для тебе від меду і від сотів солодша. Я вже отримав це від Господа: "Всякої кончини бачив кінець". А що ж то за кінець? Ах, яка широка заповідь його! "Всі, як риза, стануть ветхими..." "Небо й земля мимо проходять..." Справді, Давиде, білі зуби твої, і радостетворні очі, і гарні ноги твої! Спробував Господа, побачив його, осягнув істину, правду і царство боже. Ось вам скотина й звір, що відригує жуйку!..

Конон. Справді, ця тварина чиста! Не кульгава, не сліпа, не... сказати, жодної вади не має. Не даремно вона люба Богові. Вона гідна Господа, а Господь її. Тепер, здається, і я неписьменний починаю розуміти те, що ми з Філоном часто чуємо у зібраннях читане: "Сини людські, зуби їх - зброя і стріли... Бог зруйнує зуби їх".

Філон. Ах, Кононе! Нам би треба мовчати й слухати. Та за тобою і я не змовчав. Нас, простаків, називають скотиною. Та дав би Бог, щоб ми небагато вад мали! У крайньому разі будемо беззлобні. Мені подобається, що наче трішки можу розжувати те, що запало у пам'ять. "Покорімося, як вівці на заколення". "Благословенний Господь, який не дав нас на здобич зубам їхнім".

Квадрат. Памво! Сказані тобою слова Йова оці: "Корені дерев жували від голоду великого" - привели мені на пам'ять притчу про блудного сина. Бідний свинопасі Сам висох з голоду, а свиней пасе. Видно, що у пастиря й у пастви такі ж зуби і той же смак. Ось що робить незнання себе! Покинув дім свій, дім батька свого, розтринькав по околицях думки свої, душу свою, викинувши її зі скарбу свого внутрішнього, як гроно, відрізане від

виноградної лози, вирвавши, як вербу, посажену при живих водах, а ще хоче насититись та й інших нагодувати. Та стадові його ніколи не бути ні волами, ні козлами, ні вівцями, ні оленями, поки не повернуться до батька свого, у дім свій. Правда, що свиня має роздвоєне копито, але не посвячується Богу в житлі через відсутність подвійного жування. Та й як може Бог жити у цьому стаді, коли біси до нього на житло відсилаються? Крім того, свиня болото любить, і не джерела з оленями, а болотяну й каламутну воду. А це означає не що інше, як душу з таким смаком і зубами, котрі описуються у "Книзі Чисел", при ремствуванні юдеїв. "Хто нас нагодує м'ясом?" - з плачем волають. - Дай нам з'їсти м'яса". Велить Господь Мойсееві очистити свинячі властивості й перетворити її у чисту і присвячену йому скотину. Ах, як тяжко пізнати себе! Що таке одно і однакове жування, як не саму лиш тлінну сутність свою в собі розуміти? Тільки єгипетське м'ясо в собі осягаємо, не проникаючи зубами в повінь наповнення божого, про яке Йов: "Від запаху води зацвіте, зробить жнива, бо новонасажене".

А як розуміємо себе самих, так точнісінько розмірковуємо й у браті нашому, в Святому Письмі. Вже Господь і перепелів дав їм, нову поживу добув із моря. Посушили собі на корм, відчули запах, однак "м'ясо, - каже, - було ще у них в зубах перед бідністю". Досить ще господнього м'яса, проте вони своє м'ясо в зубах жують.

Ось як тяжко прогризтись розумові нашому до другого жування! А тут-то й все наше нещастя. "І Господь дуже розгнівався на людей, і вразив Господь людей величезною болячкою, і тому стало називатися це місце - гроби похоті". Слухайте себе, нещасні тлумачники! Розжуйте собі добре! Не згадуйте перших і про старих не думайте! З'їжте старе старих! "Ц_я я творю нове", - каже Господь. Чи буде, якщо не є для вас небо зішите, чи навік не встати вам зі сну гробів ваших? Жуємо м'ясо, але наше власне, і нашими ж зубами їмо мертвечину нашу. Але для другого кусання дайте мені зуби: "Зуби твої, як стада обстрижених, які вийшли з купелі, всі двоплідні, всі близнят народжуючі". Дай, будь ласка, мені Павлові зуби! "Маємо ж вівтар, із нього ж не одержать влади (дозволу) їсти тих, хто служить тіні". Дай зуби Давидові: "Приготував ти трапезу переді мною..." Не хочу зубів тих дурних скотів, які кажуть: "Жорстоке слово це, і хто може його послухати?"

Цих свиней зуби лиш у квасі фарисейському смак відчувають, а не у хлібі ангельському й тваринному, не в істинній плоті, плоті господній, що зійшла з небес, до якої заохочує Давид: "Спробуйте, й побачите". "Дух, який оживляє". Хіба думаєте, що лиш у вас є плоть, а у Бога її й не було? Крім вашої немає божої? Навіщо ж розливаєте на вашу землю кров праведну, кров істинну, кров Господню, кров нетлінну? Ось поїдаючі хліб хвороби й скверну мертвечин свої! Ось Данилові звірі³⁴, які топчуть останки Господні!

Ось вовки арабські, про яких Софонія³⁵: "Князі його в ньому, як леви рикаючі. Судді його, як вовки арабські, що не залишають на ранок". Проклята ненажерливість? Вночі все-все пожирають, не залишаючи для ранку, для чудового ранку, що в Ісайї: "Поклади мене ранком, ранок..." Вбиваєте ви внутрішню вашу небесну людину мечем думок ваших, що не визнають її серед пільми вашої, міркуючи, що лиш тлінна пільма становить суть вашого створіння. Знайте ж, вовки арабські, що я вам пророк, і збудеться страшне оце на вас: "Глянуть на нього, його ж прокололи, і заплачуть про нього плачем, наче про коханого, і похворіють про нього хворобою, наче про первістка". І оце: "Буде життя твоє висіти перед очима твоїми, і будеш боятися вдень і вночі, і не будеш вірити життю своєму; вранці питаєш, коли буде вечір, а ввечері питаєш, коли буде ранок? Зі страху серця твого, яким будеш боятися, і з видінь очей твоїх, якими побачиш..."

Причину всього цього нещастя там же у Софонія слухай: "О світле й визволене голубине місто! Не почувши голосу, не баранячою відрижкою і з оленячими ногами. Уже виригають веселість і скачуть на гори Ароматів. Боже мій! Чи це не нове творення й нове створіння? Що за чудо? Рись люта - і козел людиноподібний разом; вовк хижий - і незлобне ягня; лев, страшно рикаючий, - і теля, що мукає до матері своєї... О любий Ісайє! Ту ж саму правду співаєш: "Пастися будуть разом вовк з ягням, і рись спочине з козлом, і теля, і телиця, і лев разом пастимуться". Коли ж це буде? Буде, не бійся! Дай Бог тільки, щоб процвітала літоросль від кореня Єсеєвого.

Лука. Святе Письмо є ліхтарем, що сяє божим світлом для нас, подорожніх. Вірю, що воно так і є, а лиш дивуюся, що мова його тече інакше, не подібно до інших письменників. Мова Біблії подібна до азіатської ріки, названої Меандр. Розповідають, що та ріка протікає по найпрекрасніших місцях, але течія її в'ється, як змії, заплутує хід свій, як хорони лабіринт. А

хай так буде добре, що людина, яка шукає царства божого, відрізняється від інших людей і подібна до тварини, яка відригує жуйку, а це не природне для інших звірів. Бути так! Хай це подібне на притчу! Хай і роздвоєне копито означає особливу ходу! Бути так! І звичайно, із нового у подорожнього голові поняття повинна народитися інша дорога для нього і відмінна від першого хода. Хай буде так! Та тільки трохи дивно, що нога означає схильність, любов і жадібне бажання.

Це можна, здається, бачити, як із інших, так і із цих Авакумових слів: "Господь Бог мій - сила моя, і зробить ноги мої досконалими і на високе зводить мене, щоб я переміг у пісні його". Я розумію, що багато хто може розжувати й пізнати пахощі духа, та й повернутися до тих, про яких сказано: "Чимало з його учнів йшли назад і до того ходили з ним". І знаю, що не без причини Господь вимагає, щоб присвячуваний йому звір крім відрижки у жуйці був із роздвоєним копитом, тому що не завжди те може сподобатися нашому смакові, що відкушуємо, а для цього необхідно, щоб були охочі з добрими зубами. Та чому апетит позначається ногою? Чудовий стиль...

Памва. Любий друже! Привчай твій смак до біблійної їжі. Немає ні кориснішої, ні солодшої від неї, хоч світлиці її не славні кутами. Та, поперше, прошу тебе взяти чим кращу думку про цю похмуру премудрість, що створила собі семистовпний дім. Наскільки вона зовні непоказна й огидна, настільки всередині поважна й прекрасна. Вона позичає у тебе слова, які означають підлу твою навколишність, наприклад: ноги, руки, очі, вуха, голову, одяг, хліб, посуд, дім, ґрунти, худобу, землю, воду, повітря, вогонь. А сама вона ніколи не бродить по колу, а вражає у найтоншу й найголовнішу всього оточення точку, до якої лише привести тебе намірилася. Вона тільки твоїми словами говорить, та ж не твоє. На твою дудочку, та свою пісеньку співає: "Щоб мені у пісні перемогти його". Це ж є якраз те, щоб вивести тебе із низького твого болота і від околиць твоєї зовнішності до самої нематеріальної й неподільної точки, яка становить твою істоту й суть твою, на ту висоту, про яку сама премудрість може сказати: "Виходи мої - виходи життя".

До цього возвищення й воскресіння, тобто щоб поставити тебе, який лежиш у пільмі в найбільш далекій твоїй зовнішності, на нові ноги, вживає плотські слова, витягаючи тебе, наче вудкою рибу, обвиту тим, за що

хапаєшся, знаючи, що нічого не можеш розжувати й ніщо тобі не смачне, не їстівне, крім верхньої плоти. Чи чув ти про дерево, яке називається фінік? Або уяви собі таке, що росте у твоїй природній землі. Глянь на оцю прекрасну перед вікном яблуню. Бачиш, що вона сучки свої, наче багато рук своїх, листям прикрашених, здіймає. Але скажи, чого ти у ній не бачиш? Коріння її закрите перед тобою. Поки ти не почув слова цього (коріння), ти не думав про його таємницю. А тепер, не бачачи, бачиш його. Гілки перед тобою мовчанкою кричать, свідчать про своє коріння, яке посилає для них вологу й розширює їх поверхню.

Ах ти, друже мій, справжня яблуня! Бачу твої гілки, та не бачу коріння серця твого, душі твоєї, думок твоїх. Затаїлось воно у землі поверхні твоєї. Бачу верхнє твоє око, наче рукавицю на руці, та не бачу самого ока. Воно заховалося там... Де там? Ох, не питай! Як сказати? Не знаю! Як я можу тобі сказати? Досить з тебе того, що не тут, а там. Чи розумієш, що означає тут? Не розумію... Чому ж запитуєш? Навіщо тобі знати там? Та й чи можна? Зрозумій тут, зрозумієш і там. Дізнайся, що означає низько, пізнаєш і те, що стосується висоти. Роздивись ніч, потім тобі сам засіє ранок. Якщо ж ранок вважатимеш за ніч, а ніч назвеш ранком, то закінчиш пільмою. Хто може пізнати твердої землі сушу, не пізнавши рідких, протилежних до землі стихій? Чорне і біле один і той же погляд бачить. Тверде й непостійне один промінь розуму осягає, Здери більмо з ока, скинь рукавицю з руки, зніми чобіт твій з ноги твоєї і побачиш, з якого-то боку там.

А тепер одне лиш тобі скажу: там, звідки проростає вся твоя поверхня. Прикрим тобі видалося, що Біблія називає людське бажання ногою. Але вона ж людину називає і деревом, як фініком, так і фігою. І якщо роззуєш і розжуєш, то побачиш, що те, що ти називаєш ногою, є не що інше, як лиш голий верхній порошок, наче сук дерева, виліплений із землі, як глиняний бовван, і наче чобіт твоєї ноги, який своєю зовнішністю засвідчує перебування її у прихованому корінні твого серця і весь прах, як чобіт твій, зодягнений на ногу тому, хто носить.

І у цю ціль, думаю, влучав Йов, ось: "Поклав ти ногу мою в заборону, зберіг же діла мої всі, у коріння ж ніг моїх прийшов". Про цей корінь і Ісайя: "Корінь їх як персть (земля) буде". А що він коренем серця називає, то послухай його ж: "Глянь, як попід, серце їх, і зваблюються". Зауваж: там

корінь називається порелом, а тут серце попелом. Серце є корінь. У ньому й живе сама твоя нога, а зовнішній прах є її черевик.

Ось чому Біблія називає сердечне бажання ногою! Воно-то й є справжня нога, хоч чиста, хоч не чиста, як приточник учить: "Бажання нечестивих злі, коріння ж благочестивих у твердостях..." І Давид, серце, гордістю пики зарозуміле, досить пристойно називає ногою: "Хай не прийде до мене нога гордині". Як тільки сердечна нога твоя надулася, відразу ж і чобіт на ній, голову наслідуючи, набуває тієї ж форми, наче відбиток з оригіналу. А якщо це для тебе дивне, що нога твоя і серце є одне й те ж, то ще більш дивним тобі видасться, коли побачиш, що не тільки нога, але й руки, й очі, й вуха, і язик - і все твоє оточення всіх членів бовваніючих є не що інше, як сам одяг. А самі справжні члени закрились у серці.

Ось тобі приточник все твоє зі скарбом сердечних думок твоїх разом кладе! "Око досадливого, язик неправедний, руки, що проливають кров праведного, і серце, яке кує думки злі, і ноги, які прагнуть зло творити, знищатися". Підіймай поволі слух твій і слухай, що це значить: "Хто має вуха чути..." "Якщо око твоє спокушає тебе". "Умертвіть члени ваші". Та чи можна виколоти око? Зробити мертвими члени? Можна. Тьху! Легко можна. Немає нічого легшого, але для того, хто хоч трохи пізнав себе. А тоді ж, коли не знаєш себе, як виколеш? Як відсічеш? Як полікуєш себе і виправиш? Бо ж не чуєш, де твої руки, ноги, очі. Те, що ти вважаєш ногою своєю, не було нею ніколи. Ти сліпий! Ти змій, що повзає черевом своїм, їсть у всьому собі прах і землю свою... Та чи можна земляні члени відсікти? Чи ти мене питаєш, друже мій? Не можна, ніяк не можна. Чому? А ось я тобі скажу, чому. Тому що погано. Як так? О бідний чоловіче! Якої ти поганої думки про Бога! Чи не досить тобі відповіді, що не можна. Навіщо ти відрізняєш неможливість від шкоди, і користь від здатності? Все те одне: неможливе і некорисне. Не думай погано про божу до тебе милість. Ця блаженна сутність все робить на твою користь. Давно б уже воно стало можливим, якби було корисне. Без духа тобі не можна й дихнути: де ж його немає для тебе? А якщо б повітря було некорисним, то звичайно, знайти б тобі було важко. І отут-то треба було тобі задовольнитися відповіддю. Сказано, що не можна відсікти. Не намагайся далі знати те, що некорисне. Та знай, тобі хочеться до тонкощів знати, чому те некорисне? Знай же: тому, що неможливе. А неможливе

тому, що некорисне. Чи ще не розумієш? У думці про Божу милість поганий, а в розумінні тупий. Ти ж уже чув, що твоя зовнішня нога - не нога, а лиш взуття твоєї ноги? Так точно... Яка ж нісенітниця? Лікувати ногу, а прикладати пластир до чобота? Ось бачиш! Чому неможливо? Тому, що не корисно. І навпаки, недійсне й некорисне, то стало й неможливе. Дія в користі, а користь у дії. Дія, сила, можливість і корисність - все те одне. І навпаки - безсилля й некорисність - одне. Яка користь тобі відсікти зовнішню твою ногу, якщо вона не веде тебе у рів, а ти сам її несеш? І яка ж вона нога, якщо ти її носиш, а не вона тебе? Що тобі завинило верхнє твоє око? Ти сам його відкриваєш, кидаючись на згубу свою, сердечним твоїм зміїним оком, а воно є не що інше, як нечутливі окуляри ока твого. Учись! Не осмислиш! Розбери сам себе краще! І не будь зухвалим в осуді стилю Біблії! Вона лиш смиренным своїм коханцям відкривається. Піди, почавши від ноги твоєї, по всіх крайностях твоїх членів або хоч один з них розумніше розсуди, то, можливо, пізнаєш, що вся крайня зовнішність тіла твого є не що інше, як маска твоя, що прикриває кожен член твій, за його родом і подобою, наче в насінні, у серці твоему схований. А впоравшись з собою про себе, зрозумієш оце Єремії: "Глибоке серце людини, більше всіх, і людина є, і хто пізнає її?" І не здивуєшся, що Давидове серце має в собі уста й говорить - язик його радіє, а нога веселиться. Хто бачив, що язик радіє? Той, хто пізнав себе. І звичайно, що бідні анітрохи не заглибились усередину себе, вони Христа з його друзями називають меланхоліком. Звідси народжується й немудре оте запитання: чи сміявся колись Христос? Це питання дуже подібне до премудрого оцього: чи буває колись гаряче сонце? Що ти кажеш? Христос є сам Авраамів син, Ісаак, тобто сміх, радість і веселість, насолода, мир і свято... Серце людське, премудрістю закону божого просвіщене, подібне до кореня дерева, посадженого при джерелах вод, а закорупорешник є проклята фіга. Яка користь від зовні зеленіючого листа, якщо корінь позбавляється життєвої вологи? Швидко він відпадає. Яка веселість, якщо поверховий сміх розводить щелепи, відкриваючи глядачам зуби твої, а серце твое стискається тою тугою, про яку сказано: "Не радіти нечестивим"? Розшир серце твое, відкрий внутрішні уста з Давидом: "Уста мої відкрив і привабив дух". У той час і без зовнішньої посмішки завжди всередині сміятися будеш з Сарою: "Сміх мені сотвори, Господи". І з

Давидом: "Дав ти веселість у серці моєму". Якщо серце може таємно говорити, то можна йому таємно й сміятися. Тоді уподібнишся до зимового дерева без листя. Та вони причаїлись у корені, який зберігається тою життєвою водою, про яку приточник: "Вода глибока - рада у серці мужа". І Давид: "Помисли серця його в рід і рід". А без цього не ти сам, а тільки вуст твоїх нежива шкіра посміхається. І чи може щось бути гидкіше від такого сміху, лицемірніше й більш неприємне? Ось рідний сміх! Послухай: "Зрадів духом Ісус..." Ось Самуїлова мати сміється справді: "Розширилися уста мої на ворогів моїх, звеселилася й від твого спасення..." Ось так сміється Павло: "Уста наші відкрилися до вас, коринфяни. Серце наше розширилось. Розкрийтеся й ви". Ось і Давидова посмішка: "У скорботі мене ти розкрив, розширив ти серце моє". Та те дивне, що й самі його сліди розширюються: "Розширив ти кроки мої". Наче й самі сліди його розширюються і його ступні сміються з ним.

Та що це за чудо? Ти ж чув від Єремії, що серце є справжня людина. У серці всі члени! То чому ж не сміятися всім його членам, коли сам говорить: "Звеселилось серце моє й зрадів язик мій?" Сповнене веселості серце наповнює всі члени тою блаженною повинню: "На воді спокійній виховав мене". І сміху, про який Йов: "Господь не відкине незлобивого, жодного ж подарунка від нечестивого не прийме, уста ж наповнить справжнім сміхом". А тих, що втратили цей невимовний такого серця скарб, спасення або багатство душі своєї, з великим співчуттям закликає Бог у Ісайї: "Приступіть до мене ті, хто загубили серце, хто далеко від правди перебуває..."

Лука. Біблія подібна до страшної печери, у якій жив пустельник, котрого відвідав брат. "Скажи, братику, що тебе тримає у цій похмурій оселі?" Після цих слів відкрив пустельник завісу, що висіла на стіні... "Ах, Боже мій!" - вигукнув гість, побачивши пишноту, яку не може осягнути людський розум. "Ось, брате, що мене забавляє", - відповів самітник. Потім брат з братом залишилися жити навіки... У піддих і похмурих зовнішностях, як у старому лахмітті, загорнута премудрість, що сходить на серце людське, котрої всі і всілякі коштовності не гідні. Цією підлістю ця висока божа драбина опустилася на простонародну вулицю, щоб тих, хто ступили (на неї), підняти до найвищої вершини небесного поняття. І чи не це навіває нам приточник: "На високих краях є, посеред стежок стоїть". Оце-то та глупота,

яку Павло називає у коринфян. Відкрий покривало й побачиш, що воно найпремудріше, а лиш прикрилось юродством. Та ах, любі друзі! Тепер пізнаю, що не відкриєш завіси, не пізнавши себе. Не пізнавши себе, як можна знайти того: "Знайшов бажане". А без цієї людини Павло гукає: "Не перестане вкривати покривало". Цей лиш відкриває наші очі і переводить від землі до небес".

Квадрат. Вся "Книга Виходу" сюди веде, щоб пізнати себе. Якщо виходи премудрості - це виходи життя, то видко, що виходити з Єгипту - означає виходити зі смерті в життя, із пізнання в пізнання, із сили в силу, поки з'явиться Бог Богів у Сіоні. Але де те життя? Слухай Павла: "Йдемо на смерть заради Ісуса, та й життя Ісусом буде у мертвій плоті нашій". Всюди є Бог. Навіщо ж переходити з місця на місце, від одної зовнішності до іншої? І де ж його ближче шукати для тебе, як не в тобі самому? Дивно, якби землемір мав змогу знайти в іншому місці центр землі, а під собою не міг би. А якщо знайдеш, тоді він тобі, а ти йому з'явишся.

Антін. А хіба Ісайя не виразно тлумачить, що таке вихід? "З веселістю вийдете". Що ж далі? "І з радістю навчитесь". Перенеси, о чоловіче, думки твої від одного поняття в інше. Бачиш, чим Давид переходив? "Потік перейде душа наша. Душа наша перейде воду непостійну". А так перейти означає навчитися. Вчитися безпутно, виходити безпутно - то все одно, і не може не заблудити твоя нога, якщо заблудить серце твоє. Ось учить Павло ходити: "Свідчу про Господа: до того не ходити вам, як і інші погани ходять у суєті розуму їх, затьмарені глуздом, відчужені від життя божого за невігластво, яке є у них, за закам'яніння їх сердець..."

Друг. Йде Ізраїль царським шляхом, не відхиляючись ні вправо, ні вліво, минає все тлінне. Переходить поганські межі. Руйнує всі перепони. Не стримують його ні ріки, ні море. Все ділить навпіл. Всюди шлях божий знаходить. Коротко кажучи, робить те ж саме, що й Авраам. Розсікає на половини. А що ж це означає, як не те: "Шукайте і знайдете". Пізнати себе намагається Ізраїль. Ось дивись, як один старається: "Минуле забуваючи, в майбутнє ж простягаючись, до наміченого іду, до почесні вишнього звання божого про Христа Ісуса..." Розділи себе, щоб пізнати себе. Ось! Бог вчить Єремію, як розділяти: "Якщо відведеш чесне від недостойного, то як уста мої будеш". Подивись, що в тобі підле, а що дороге?

Памва. Йде Ізраїль між затверділими морськими стінами сушею до суші. А куди він іде? Туди, куди Давид: "Коли прийду і з'явлюся перед лице боже?" Йди шукай, не помиляйся, слухай себе.

Антін. Авраам на одному місці те ж саме робить, що й Ізраїль у поході своєму. Там іде Ізраїль між двома половинами вод, а тут проходять між розтесаними на половини тілами свічки вогняні. Ось що бачив Авраам! Чого зроду не бачив. Пізнай себе, прошу, побачиш ніколи не бачене.

Квадрат. Коли хтось хоче розуміти ті вогняні свічки, хай звіриться з Захарією. Оті-то є мужі у нього дивогляди, про яких ось що співає: "У день той покладу тисячники Юдині, як голівешку вогняну в дровах і як свічку вогняну серед стебел, і з'їдять справа і зліва всіх людей навколо". Ось і Наум³⁶ другий: "Вибери шлях, укріпи стегна, змужній силою". Бо відновить Господь докір Якова, як сором Ізраїля". Що ж далі, нижче? "Вигляд їх - як свічки вогняні й як блискавка пронизуюча. Подібних до них не було одвіку". Приспівує третій Йоїль: "Всяке ж лице, як випалений горщик..." Ось що побачив Авраам у розтинах тіл: побачив новий рід людей, від Бога народжених. Тоді ж Господь заповів йому заповіт, а далі швидко народився йому спадкоємець, не обмежений жодним простором. Що ж думаєш? Я, четвертий, що тобі заспіваю? Подібне народжується від подібного, від блискавкоподібного - блискавкоподібний. Слухай себе! Тут знайдеш того, про якого сказано: "Бог наш є вогонь поїдаючий". Тут шукай і все його плем'я. Побачив його Даниїл у собі, і ось що співає: "Підняв очі мої і бачив: це муж єдиний! Одягнений у ризу ляну, і стегна його підперезані золотом світлим, тіло ж його - як фарсис (камінь), лице ж його - як вид блискавки, очі ж його - як свічки вогняні..." Таке ж то й плем'я. Та де ж ти його знайдеш, благословенний рід цей? Послухай же, що відповідає Господь Ревеці: "І каже їй Господь: - Два язика в утробі твоїй є, і двоє людей із утrobi твоєї розлучаться, і люди людей перевершать, і більший пригнобить меншого..." Посеред тебе, друже мій, шукай! Тут у тобі первісток, Ісав твій. Тут і Яків, що дотримується п'яти Ісавової, або, справедливніше кажучи, він тримає п'яту кавову, говорячи у Давида: "Беззаконня п'яти (мого брата) обійде мене... Ці п'яту мою будуть берегти..." Пізнай себе, розлучивши мужа крові і мужа божого, і скажи: "Перша людина із землі тлінна, друга..."

Памва. Звичайно ж, про цих-то двох людей, нерозривним союзом пов'язаних між собою, каже Бог Йову: "Хто відкриє лице звинувачення його? У згин же грудей його хто ввійде? Двері лица його хто відкриє? Навколо зубів його - страх, утроба його - щити мідні, союз же його як смарагд-камінь, один до одного прилипають, дух же не пройде його, як муж до брата свого приліпиться, тримаються й не відірвуться; у чханні його заблищить світло, очі ж його - видіння зірниць, з уст його виходять, наче свічки палаючі, і розлетяться, як іскри вогняні, із ніздрів його виходить дим печі, палаюче вогнем вугілля. Душа ж його, як вугілля й як полум'я, із уст його виходить, на шії ж його оселяється сила..."

Друг. Тепер-то ти пояснив, Памво, оцей вірш: "Коли ж було сонце на заході, полум'я було, і це піч, яка димить, і свічки вогняні! Вона пройшла між розсіченнями цими". Тепер зрозуміло, чому ж так сильно злякався Авраам: "Коли заходить сонце, жах нападає на Авраама. І цей страх темний дуже нападає на нього". У розділенні він побачив того: "Навколо зубів його страх..." Як не затреміти? Побачив його? Чхає блискавкою, дивиться зірницею, дихає іскрами й палаючим вугіллям...

Антін. Оцього-то страшного мужа не менше злякався й їсайя: "Бачив Господа, о окаяний я! Наповни дім славою його". Тоді-то він спробував і солодкого вугілля із вівтаря господнього, очистилися його вуста, зникло беззаконня, зробився апостолом. "Кого пошлю? Це я є! Пошли мене..." Аврааму заповіт заповідається, а цей посланником стає. Блажен, хто знайшов плем'я в Сіоні та родину в Єрусалимі.

Квадрат. Ісайя наче пальцем показує на тих, хто не пізнає себе: "Горе тим, хто вважає пільму світлом, а світло пільмою... Горе, бо мудрі самі в собі й перед собою розумні". Тільки лиш не сказав: у плоті своїй.

Памва. Саме на цих він кричить, видно із наступного: "І згорить тростина від вугілля вогненного і згорить від полум'я, яке розгорілося. Корінь їх, як плоть, буде, і цвіт їх, як прах, зійде, бо не захотіли закону господа Саваофа".

Друг. Та там же нижче йдеться, що підійме Господь знамення для народів, які заблукали від дому свого на кінець землі, і відкличе свистом своїм. Свистом відгукуються ті, хто віддалився, заблукавши у полі чи в лісі, жваво на голос повертаючись: "Не спрагнуть, не змучаться, не задрімають,

не заснуть, не розпережуть поясів своїх зі стегон своїх і не розстібнуться ремені чобіт їх, стріли їх гострі і луки напнуті, копита коней їх як твердий камінь стали; колеса колісниць їх, наче буря, зляться, як леви, і постануть, як левища". Бачите, цей рід уже не такий, тому що там же написано, що "глянуть на землю - і це пільма жорстока в зачудуванні їх". Цього роду був і Авраам: "Жах нападає на Авраама". Звідки ж візьметься зачудування й жах? Із розділення між світлом і пільмою: Ізраїлеві страх господній народиться.

Антін. Згадався мені Яків. Цей також, прокинувшись зі сну, злякався й каже: "Яке страшне місце оце..." Згадався і Павло, осяяний світлом небесним на шляху: "Тремтячи ж і жахаючись, каже: "Господи! Що мені хочеш сотворити?" А мила наречена дуже відважно говорить: "Міцна, як смерть, любов; жорстокі, як пекло, ревності; крила її - крила вогню; вугілля вогненне - полум'я її". Вона теж, видко, рідня Ізраїлева. Розділила води, знайшла полум'я з Авраамом і закохалася в нього: "Вода велика не може погасити кохання". Не жахається, а тане від любові.

Квадрат. Наречена вже давно дізналася, пізнавши себе, і не вперше ото каже так, як Давид: "Відбилося на нас світло лиця твого". А раніше кричав: "Страх і тремтіння прийде на мене..."

Памва. Щира правда. Вона вже давно раніше сказала: "Душа моя вийде у слово його". Вийшла і знайшла того, що "небо і земля мимо йдуть", але не слова його. Шукала вночі - не знайшла. Потім, розсікши й кинувши набік всю ніч, напала на той скарб свій: "І світло у пільмі світиться". А цим самим витлумачила нам, що то означає "Книга Вихід".

Друг. "Книга Левитська"³⁷ вся погоджена з нашим співом. А якщо вона не за Господом, правдою й царством його, тоді вже давно немає її серед духовних книг. "Дух є Бог, Господь дух є". Заспівайте Господові! Але дивіться, щоб пісня була новою. Принесіть Господу, але щоб все це було чисте. Все те старе, що тлінне, все те нечисте, що минуще. Новому нове дай, чистому - чисте, невидимому - таємне. Уявіть собі чудовий, духмяний нагірний сад, сповнений безперервної втіхи. Як бажано гостям увійти в нього! Та продертися незмога. Непрохідні хащі, непролазне терня, струпуваті місця оточують рай цей. О дорогий раю! Найсолодша істино господня! Коли продеремося до тебе? Не допускає нас терня обрядове. У ньому-то ми й застрягли.

А ти по той бік жорстокої стіни ледь-ледь блищиш, радосте наша. І хто через цю пустелю проведе нас? Блаженний, хто пізнав себе! Лиш він має пастиря і вождя свого. З цим вождем Давид пролазить стіну, не боїться серед самої смертельної тіні. Слово його було внутрішнім жезлом Давидові. З цим жезлом він зійшов на саму гору царства божого і правди його. Страх божий вводить у внутрішню Біблії завісу, а Біблія, тебе ж самого взявши за руку, вводить у свій же внутрішній чертог, якого ти зроду не бачив, до того друга, про якого Соломон: "Велика річ - людина і дорога - муж, який творить добро. Велика справа - знайти мужа вірного". І тоді-то буває оте, теж із приточника: "Брат, якому брат допомагає, як місто укріплене". Біблія є нашим братом. Він народився для збереження нас, братів своїх. До всієї Біблії, а не до самого Єремії, говорить Господь: "Сину людський! Сторожем дав я тебе дому Ізраїлевому". Хіба не чуєте, що наречена співає: "Поставив мене сторожем у виноградях". Бродиш невідомо де, по безлюдних околицях, а вона намагається ввести тебе у спальню своєї матері. Та й про Христа непогано написано: "Вона ж, яка подумала, що це садівник". Звичайно, подібний на садівника. Всі богословні пророки, наче хоронителі саду.

Ми ж уже чули Ісайю, що виноград господа Саваофа - це дім Ізраїлів. Ми тут же. Та й ми самі є дім божий. Вони-то бережуть: щоб ми не вийшли із дому господнього і від нього самого з блудним сином у далеку країну чи в Єрихон з тим, хто подався у розбійники. Всі ці сторожі в одній людині, я сам у всіх дух. Ось один! І перший сторож "повернеться у дім твій". Ось другий, Ісайя: "Ідіть, люди мої, увійдіть в храмину вашу". Оце-то ті херувими з полум'яною зброєю, що мають всередині себе шлях дерева життєвого, а стріли їх гострі; вигляд їх - як свічки вогняні, лице - як випалений горщик, рід, рятований Господом, серафими, які носять жар божої премудрості. А як самі вони є колісницею і престолом Господа, що живе всередині їх, так і нас, що блукаємо по кінцях землі, повертають у середину нашу, до голови нашої, до того дерева життєвого (наче до безпечного ковчега), про яке приточник: "Дерево життя є для всіх, хто тримається його і схиляється на нього, як на Господа, тверде". Ми ж, підкоряючись їм, ось що чуємо: "Ви друзі мої і робите те, що я заповідаю вам". Тому нічого не слухаю, якщо воно не веде мене у найглибшу в мені печеру одкровення. Отам-то для мене рай

насолоди, а в ньому плід дерева живого і такої ж води. Досить! Хай не каже більше мені ніхто нічого...

Памва. Принесіть Господу, сину божому. Син божий Ізраїль приносить живому Богові своєму жертви і подарунки. Навіщо? Хай не пропаде душа їх. Розсуди оце: "Щоб не пропала душа їх..." Дай нам, Господи, хоч трішки спробувати, що воно означає? "Хай заколють теля перед Господом", - говориться там... Не коли! Чуєш, не коли! Знай себе! Слухай Ісайю: "Навіщо мені численні жертви ваші? - каже Господь. Жиру ягнят і крові телят та козлів не хочу. Хто користає цього із рук ваших?.." Хіба ти забув, що Бог наш є вогонь? Яка ж безглуздість нести м'ясо перед очі, перед полум'ям дихаючі очі того, перед яким будь-яка плоть, наче солома, горить і зникає? "Принесіть Господу, - слухай Давида, - славу і честь". Якщо можеш смак відчувати в тому, чого ти ніколи не жував, то можеш і любити те, чого не розумієш. Знай же себе! Отут-то він.

Антін. Не розуміли цього глупі жерці. Думали, що справа полягає в тому, щоб заколотися теля і зробити гарненький бенкет. Описує їх дурість Ісайя: "Ті вчинили радість і веселість, заколюючи телят і пожираючи овець, щоб їсти м'ясо й пити вино, приказуючи: - їмо і п'ємо, бо вранці помремо..." Цих гладких скотів називає Амос телицями васанських нив: "Жерці, послухайте! Чуєте слово оце, телиці васанські..." Послухай, як теля спалює й знищує за любов до Господа той же Мойсей у "Второзаконні": "І гріх ваш, його ж ви сотворили (тобто теля), взяв його і спалив його на вогні, побив його і розтер його дуже, щоб було дрібне і було як порошок..." Заколи гріх у тобі, о чоловіче! Убий у собі впертість твою й гордість, яка чинить прикрість голосові закону Вишнього. Зітри й спали її жаром любові твоєї до Бога. Послухай Мойсея й викорени зло зі себе самого. Ось жертва! Ось запах пахучий Господу! Ось рятівний дарунок душі твоїй! Розумійте це ви, хто забуває Бога. Слухайте, що каже: "Жертва хвали прославить мене, і там шлях, по ньому ж покажу йому спасіння моє".

Квадрат. Про цих упертих Богові телят можна сказати з Сираховим сином: "Не підноси себе радою душі твоєї, щоб не була розкрадена, як теля, душа твоя..." Не можна вперте теля посвятити Богові.

Памва. Єрсмія влучно телятами й волами їх називає: "Веселіться й говоріть багато, розкрадаючи спадщину мою. Скачіть, як телята на траві, і

коліть, як воли". Звичайно, цим телятам Бог у "Книзі Левитській" з погрозою говорить: "Якщо не послухаєте мене і не здійсите повелінь моїх оцих, не підкоритеся їм і долею моєю буде обурюватися душа ваша, то вижену вас із спадщини". А спадщина Божа - ось вона: "Успадкував одкровення твої навіки".

Друг. Стефан у "Діяннях" на цих же впертих волів кричить: "Твердошиї й не обрізані серцем..." Та ось же смиренне і обрізане теля! "Серце зранене й смиренне Бог не..." Коли хто таке серце знайде, ось тоді-то, Боже, покладе на вівтар твій телят.

Антін. Ах! Неабиякі телята! До цих-то телят говориться: "Візьміть ярмо моє на себе". "О солодке ярмо!" "Благо для мужа, - плаче Єремія, - коли візьме ярмо в юності своїй". "Благо мені, бо ти вгамував мене..." "У чому виправить дуже молодий (чоловік) шлях свій?" Ось у чому: "Коли збереже слова твої".

Кинь, друже, телят і козлів. Візьмися за себе. Вбий для Бога в собі волову впертість. Залишиться в тобі другий бик. А ось він: "Йосифові Мойсей каже: із благословення господнього земля його, із красот небесних і роси, як першородного теляти, краса його, роги однорога - роги його, ними поган поколе, разом навіть до краю землі. Ось чоловіча стать непорочна!"

Квадрат. Біблія є людина, і ти людина. Вона є теля, і ти теж. Якщо пізнаєш її, то одна людина і одне теля будеш з нею. Пізнай же спершу себе. Вона з дурнем дурна, а з преподобним преподобна. Неробі падіння, а доброму вставання. Пізнай же себе. Розділи між добром і злом, між дорогоцінним і добрим, підлим і злим, пізнаєш її у ній, а без цього наїсися отрути. Без сумніву, це те теля, яке Авраам представляє найбажанішому своєму триликому гостю. До цього теляти й премудрість: заколов свої жертви, кличе тебе. Це показує і батько блудному синові, але вже тоді, коли він повернувся додому.

Оце-то теля принеси Богові. Цим одним вмилоставиш його і очистишся від усіх помилок твоїх, а не тим, що продається у м'ясних рядах. Йому посвятиш, та й сам будеш їсти з ним і для нього, тому що й теля це прекрасне йому належить. Пізнай же спершу себе. Не блукай по планетах і по зірках. Вернися додому. Тут батько твій, і те теля, він сам тобі покаже: Бог - Бога,

правда - правду, істина - істину. Істина від земляної плоті телячої засяє, а правда з небес батька твого прихилиться. Ось у той-то вже час правда й мир зустрінуться й привітають одне одного. Тоді скажеш: "Мир з Богом маємо".

Антін. "Хай покладе руку свою на голову теляти перед Господом..." Це повинен робити жрець помазаний. А що означає, по-перше, помазаний? Ось слухай: "Дух господній на мені, заради ж нього помазав мене". Помазаний на помазаного покладає руку, духовний на духовне теля, тому що "душевний чоловік не приймає" (видно ж, що й не покладає руки), яка є духа божого, бо юродство у нього є. Прощу, пізнай себе. Пізнавши в собі батька, можеш покласти руку на сина. Ніхто не може прийти до цього теляти, якщо не батько до нього притягне його. Послухай Павла: "Дух все випробовує, і глибини божі..." Павло, пізнавши себе, помазався духом: "Ми ж не духа світу цього прийняли, а духа, який від Бога". Потім вже приступає до таємничого теляти, приказуючи: "Щоб ми знали, яка від Бога дарована нам". Найсвятіша Біблія є рятувальне теля, Богом нам дароване.

Квадрат. Ось тобі теля, Єзекіїле: "Була на мені рука господня, і бачив..." Хто себе не знає, для того Єзекіїль сліпець. Пізнай же себе, помажся духом, поклади руку на нього, раптом скаже: "І бачив..." А що ж він бачив? Між іншим, бачив і лице теляче. Ах, друже мій! Пророк для тебе і сліпий, і мертвий, якщо приходиш до нього без Духу божого. Чи можна, щоб побачити тобі в ньому силу божу, руку божу, якщо не побачив ти в собі того, до якого Давид: "Руки твої сотворили мене". Пізнай себе і можеш покласти на нього руку, яка є в тобі, божу. Дух духа пізнає; брат братові допомагає; рука руку знає. Як приступиш, плоть, що позбавлена духа, до духа? Якщо б ти пізнав себе, то міг би сказати з тим же пророком: "Була на мені рука господня, і вивела мене в дусі господньому, і поставила мене серед поля, а воно було повне кісток людських". Оживляє Єзекіїль мертві кістки, наводить на них жили, плоть, шкіру - все нове і дух життя. Чудо! Встає на ноги свої зібрання численне. Кістки ці є дім біблійний, і ти сам є дім. Як пророкуватимеш на сухі й безплідні кістки її, не маючи в собі духа? Одне кажу: все від тебе залежить - знай себе. Ти теля: на себе руку поклади, потім на брата, і будете як утверджене царство.

Памва. А Лука богогласний хіба не теля? Теля - Мойсей, теля - Ісайя, теля - Павло. Всі вони із стада господнього, які відригують жування і

роздвоїли копито. Які бачили з Єзекиїлем видіння слави господньої. "Бачив славу його..." З усіма цими була рука господня, і вийшли, і раділи як телята, позбавлені пут! Всі вони є в Господі, а Господь у них. Візьми із цих телят будь-яке. Пожертвуй його, але пожертвуй Господу. Це господні телята. їж їх перед Господом і з Господом. Не примішуй нічого твого. Ось Мойсей як учить їсти: "І їсти будете там, перед господом Богом вашим, і звеселитесь про всіх, на них же покладете руки ваші ви і домашні ваші, як тебе благословив господь Бог твій... Та не сотворіть там усього (слухай добре), що ви творите тут нині, кожен бажане перед собою". Прошу, з розумом їж. Уважай добре, щоб не їсти крові. Що лиш там говориться, все те нове, чисте, все господнє. Не думай, що там очі, вуха, ноги, руки твої. Не твоє, а боже там усе, від ниточки до останнього ремінця на чоботі. Як можуть про плоть говорити ті, хто не від плоті, не з похоті її, а від Бога народилися? Ось же тобі повна Біблія непорочних чоловічої статі, божого роду телят для очищення твого. Твоя лиш справа взяти одного улюбленого для жертви, покласти руку на нього. Та спершу загляни всередину себе. Рука твоя - не рука. Розміркуй сам з собою і знайди в собі руку міцну і м'яз високий. Тоді за нею йдучи, насолодишся високим розумом цієї безсмертної трапези. Якщо сам не можеш, приведи до помазаного духом божим тлумача: цей слуга божий допоможе тобі. "Оскільки уста Єреові, - каже Малахія, - збережуть розум і візьмуть закон із вуст його, бо є ангел Господа-вседержителя". Але все це тоді станеться, коли почнеш пізнавати себе, а без цього ніяким чином законні жертви ніяк принести не можна.

Друг. "Утробу і ноги (теляті) хай помиють водою..." Ось тобі одне з обмиваною утробою теля: "Серце чисте сотвори в мені, Боже, і дух..."

Антін. Ось тобі й другий! Інших обмиває, сам обмитий: "Помийтеся, і чисті будете..."

Квадрат. На, ось вам і третій: "Говорить Яків дому своєму і всім, хто з ним: "Відкиньте богів чужих, які є з вами, серед вас, і очистіться, і змініть ризи ваші, і вставши, зійдемо в Вефіль, і збудуємо там жертовник Богові, який послухав мене в день скорботи..."

Памва. Ось вам ще прекрасний юнак! Брат нареченої: "Умив ноги мої, як оскверню їх?"

Друг. А про нечистих мовчите? Ах, коли б помножились ці! "Дам закони мої в думці їх, і на серцях їх напишу я, і буду їм Богом, і ті будуть для мене людьми, і не навчить кожний ближнього свого, кажучи: "Пізнай Господа, як усі пізнають мене від малого до великого". "Виллю із духа мого на всяку плоть, і заговорять сини ваші та дочки ваші..." О найсолодші пророки! Коли дочекаємось, щоб і нам бути такими телятами? Біда наша, що ми не пізнали себе, а в собі того, про внутрішню присутність якого вище Йоїль говорить там же: "І побачите, що я є посеред Ізраїля, і я господь Бог ваш, і немає іншого, крім мене". Ось тоді-то вже буде: "Не осоромляться люди мої повік". І тут же поряд: "Виллю із духа -мого на всяку плоть..."

Антін. Ось же вам і нечисте теля виводить Авакум: "У злобі говорить до дерева: підбадьорися, встань! і до каменя: піднімись!" А це мрії, кування золота й срібла, позбавленого всякого духа.

Квадрат. Це теля дуже годиться для ідолів. Воно не знає про себе і про свій дім, про який там же безперервно говорить чисте наше теля Авакум: "Господь же в храмі святому своєму, хай боїться лиця його вся земля".

Памва. Це теля є справжній виродок. Воно жуйки не відригує, бо не може їсти ізраїльського теляти, та й у нього ж і копито не подвійне.

Друг. Поганські телята дуже різняться від ізраїльських. Жуйка в них однакова, і копита вкупі злиті. Так їх природа велить. Погани всі позначаються цим іменем (Вавілон), а це означає змішування, або злиття. Вони лиш зовнішню плоть бачать, і скрізь з неї дивуються, описують, вимірюють, а духовну істину, що перебуває в плоті, не знаючи її, змішують з плоттю і називають мрією. Та наш дивогляд, теля Авакум, зауваж, що навпаки, будь-яке дерево, камінь і срібло та всю зовнішню плоть мрією називає, провидячи в ній нетлінну божу істину і пізнавши вдома того, кого любителі зовнішнього, обминувши, никають неситі по хмарах. І це означає бути пророком, тобто окатим і прозорливим.

Про цих не істині, а ідолам присвячених телят ось Варух: "Відкрий, Господи, очі твої і подивися, як померлі, що є в пеклі, дух яких піднявся з утроби їх, віддають тобі славу і оправдання Господу, а душа, яка тужить про велич зла, ходить сльотава й хвороблива, і очі згасаючі й душа спрагла воздадуть тобі славу і правду, Господи".

Квадрат. Варух говорить про обидва роди телят: чистих і нечистих. Ось тобі нечисті: "Дух яких піднявся із утроб їх". Тепер скажи, чим умиються? Не знайшли, загубили у собі дух: "Піднявся дух із утроб їх". Віднялось же від них і царство боже і правда його. Віднялось тому, що не знайшли. Не знайшли ж через те, що не пізнали себе. А душа спрагла чи не тих же означає: "Блаженні спрагли?" Ці з Давидом тужать, хворіють, злобою обурюються, ходять сльотаві, зникають очі їх на спасіння боже. "Коли втішиш мене?" "Хай прийде царство твоє!" Всі вони з часом з Ісайсю говорять: "Із-за цього черево моє на Моава, наче гуслі, заголосить, і нутрощі мої, як стіну, обновив ти".

Памва. Це блаженне утроб тих оновлення ось у Єзекїїля: "Покроплять на вас воду чисту, і очиститесь від усіх нечистот ваших, і від усіх ідолів ваших, і дам вам серце нове і дух новий дам вам". А де той щасливець, про якого можна сказати: "Обмився ти, виправдався ти"? Де ті голубині очі, які сидять на наповненні тих вод, про які повірений: "Якщо хтось бажає, хай прийде до мене і п'є. Ріки із черева його потечуть води живої". Це ж говорить про дух...

Друг. Оці-то чисті телята можуть приносити в жертву найсвятіше теля Господу так, як Авраам Ісаака. Але не обмиті цією водою і, сказати, безсердечні серця як можуть покласти руку на голову теляти? Вони в собі самих голову Господа свого загубили, і хто ж їх приведе до телячої? Загубивши в собі, чи знайдуть в іншому? Ось хіба як накладуть руку: "Оспівайте його, бо на Господа возвеличився. І вразить Моав руку свою до блювотиння і буде на посміховисько і сам..." Чи може серце, яке володіє поганським змішуванням, відділити у цьому теляті плоть і кров від духа, а смерть від життя, непридатне від жиру? Чи може здерти покривало сороміцької шкіри, не пізнавши того всередині себе, заради якого є покривало? Чи може покласти на вівтар вогонь і дрова, не знаючи й не бачачи в домі своєму нерукотворному печери одкровення господнього? Ось хто має дрова: "І показав йому господь дерево..." "Ось у нареченій вогонь!" "Крила її - крила вогню". Он поглянь на вівтар! Послухай: "Маємо ж вівтар..." Ось відокремлюваний жир! Хай дасть тобі Бог від роси небесної і від жиру землі..." Що то за жир? Послухай Мойсея: "Завів я на силу землі, наситив їх житами сільськими, смоктали мед із каменів і єлей із твердого каміння, масло коров'яче і молоко овече з жиром овечим і баранячим, синів телиць і козлів, з жиром пшеничним і кров грон пили - вино".

Біблія є обітована земля. На ній стадо боже й чисте є Ізраїль. Ось тобі телячий син, прекрасний Йосиф, який годує братію свою в голодні часи жиром пшеничним. Ось тобі другий син барана, ягня. "Плоть моя є істинна мука". Ось жир! "Плоть ніщо ж..." Хіба не знаєш,яке ягня обмиває Хреститель? Чи не хочеш піднятися на благо і на жир землі божої? Ось так: "Це я пошлю ангела мого перед лицем твоїм, перед очима твоїми, над чолом твоїм, хай збереже тебе на шляху, і хай введе тебе в землю, яку приготував тобі. Слухай же себе і послухай його". Чи не хочеш принести в жертву Богу твоєму теля або ягня? "Вважай же на себе добре, щоб не їсти крові, і благо тобі буде і синам твоїм по тобі навіки..." Не впивайся кров'ю плотського твого вина. "Пий кров праведну (плоть же ніщо), кров господню, кров духовну". Не говори, що лиш твоя є кров. Цим заперечуєш істинну духовну людину, створену за Богом у правді й преподобії істини, і помножуєш число тих безбожників, як приточник: "Сину, хай не зваблять тебе мужі нечестиві; іди з нами, приєднайся до крові, заховаємо ж у землю мужа праведного неправедно, пожеремо його, як пекло, живого і візьмемо пам'ять його від землі". Така жертва є ідольська мерзота, а не запах пахощів Господу: Бог боже любить.

Антін. Про цих, які ображають Ізраїля, ось що співає Ісайя: "Ті, хто образив тебе, з'їдять плоть свою і вип'ють, як вино нове, кров свою, і вп'ються". І це-то ті вовки, які на ранок не залишають: "їжмо й пиймо, бо вранці помремо".

Квадрат. Такою-то була колись і дочка єрусалимська, якій ось що у Єзекіїля Бог говорив: "Корінь твій і буття твоє із землі Хананейської: батько твій амореянин, і мати твоя хетейка, і народження твоє: у той же день народилася ти, не відрізали тобі пуповини, і водою не обмили тебе на спасення, ні сіллю не посолили, ні пеленами не обвили (сповили)". Та ось що далі до неї говорить: "І простер крила мої на тебе, і прикрив сором твій, і поклявся тобі, і ввійшов у заповіт з тобою, - говорить Адонай-Господь, - і була ти мені, і обмив тебе водою, і сполоснув кров твою з тебе, і помазав тебе елеєм". Дочки єрусалимські є: Руф, Юдіф, Естер, Сусанна, Маріам. Всі вони блудним покривалом покриті так, як наречена Юди Фамар. Так тебе можна принести серед цих юнок прекрасних і кіз, що високо скачуть, у жертву Господу. Пізнай же спершу в собі того, хто говорить: "І покрив сором твій".

А без цього буде тобі те, що й старим, які закохалися в Сусанну. Або те, як постраждав перший син Юди, Ір: "Був злий перед Господом, і убив його Бог". Те ж сталося й меншому його братові Аукану: з ним та ж прекрасна Фамар жінкою жила. Та цей непутній сім'я своє хотів відновити, а не братові тому, про якого: "Брат мій мені, і я братові". І вбив Бог і цього. Навіщо ж Юді ця прекрасна із дочок ерусалимських народила премилого Фареса? Ось навіщо: "Схилився до неї шляхом". Яким? Отим: "Шлях заповідей твоїх тік". "Чи бачиш, з ким прийшов до неї? Вже трохи знав себе, відчував всередині голос і, маючи духа, дав їй у за поруку перстень. Що таке перстень? Це циркуль, колесо, вічність. Слухай Єзекіїля: "Дух життя був у колесах". Слухай Давида: "Голос грому твого в колесі". "Долі господні істинні, бажані більше, ніж золото..." А хто без цього персня обручає собі цих наречених, то не народиться у них первісток, присвячений Богові, тому що не можна про них сказати цього: "Йосиф муж її, праведний", а лиш оце: "Зблудив Єфрем".

Памва. Про тих, як про сліпців, суворо наказується Мойсею: "Хай не приступить принести жертву Богові твоєму". І про таких-то тупооких пташок говорить Осія: "Не вернулися до господа Бога свого, і не знайшли його у всіх цих, і був Єфрем, як голуб безумний, що не має серця". А на початку "Левитської книги" після теляти, і ягняти, і козла, йдеться про птахів: "Принесе від горлиць чи від голубів дар свій". Так ось безумні голуби! Знай себе!

Друг. Біблія нічого не говорить, що б не стосувалось людини. Дурноголовим голубам говорить Єремія ось що: "Залиште міста й перебувайте на камені, мешканці Моава, і будете, як голуби, що гніздяться на каменях, біля входу печери..." Ось камені, від яких пропали старі, що закохалися в Сусанну, й із яких Сомнаса, птаха без мозку, будівельника дому, виганяє Ісайя: "Що ти тут і що тобі тут?" І витесав ти собі тут гріб, і там помреш". Оті-то блудяги намагаються непорочну Сусанну розбестити, Біблію. Приліплюються до блудниці, полонені плоттю своєю, і, перетворившись у неї, заходять у пекло. До них у Єремії: "Був нічого не вартим блуд її, і осквернила землю, і зблудила з каменем і з деревом". Про них приточник: "Душі мужів, які подібні до жінок, спрагнуть, завжди навчаючись, але ніколи не навчившись". Та вони самі винні, не розпізнавши в собі язика злого від доброго. Тому там же вище, разом, у приточника:

"Вуста безумного приводять його до зла, вуста ж його зухвалі кличуть смерть".

Антін. А хто ж є чиста голубиця? Ось вам одна: "Хто дасть мені крила, як голубині?" Випустіть, любі друзі, перед очі мої легкокрилих і гострооких голубів. Надокучили вже мені оті Ісаєві: "Діткнуться, як сліпі, стіни і, як сліпі, вмираючі встануть, як ведмідь і як голуб, разом підуть".

Квадрат. Ось же тобі одна посланниця летить із Ковчега: "І повернулася до нього голубка над вечір, і малач гілку маслинову з листям в устах своїх".

Памва. О блаженні очі твої! Вгледіли суходіл, побачили землю, яка родить багатство трав'яне, яке розсіває насіння за родом і подобою. Хто тобі відокремив від води сушу? Скажи, люба! Батько мій, Ной мій, мир мій. Я знаю його. Я з ним у домі його. Я сиділа в ковчезі, не літала без нього у світ цей, який топить беззаконників і обмиває гріхи. Він сам послав мене до моря цього, до потопу божого розуму і премудрості його, до вод Святого Письма. Послала мене істина до милості, а мир до правди. Тому-то й не пожерла мене, як інших, морська глибина. Ось! Несу гілку маслинову звідти, звідки численні - загибель, жовч і смерть.

"Милість й істина зустрілися", а через сім днів зійде вода з лиця всієї землі. "Господня земля й наповнення її". У той час вже не буду ховатися у ковчезі, спочиваючи в тому, що є все у всьому. "І полечу, і спочину".

Друг. Важко побачити цю землю. Дванадцять старшин посилаються від Мойсея для того, щоб розсудити, щоб роздивитись, щоб заглянути в неї, але із цих вибраних споглядачів лиш два годилися: Халев та Ісус, а інші лиш розбестили юдей. Одна прозрілива голубка, дорогий Халев, ось що каже: Земля, яку я оглядала, дуже добра. Якщо любить нас Господь, введе нас у землю ту".

Антін. Щоб цю блаженну землю прозріти, зводить Бог Мойсея на високу гору. Гора ця Аварим означає те ж саме, що й паска. На цій горі й він спочив з голубкою. "І полечу, і спочину". Але не потемніли очі його.

Квадрат. Розділяється суша від води, розділяється аселена земля від поганської. Там спочиває голубка, а в агірній землі Ізраїль. Про неї: "Перестала земля бути ризвідцею війни". "Спочила земля від битви". "Ах,

дорога емле! Спокою наш! Хто нам сповістить про тебе? Де голубка? е споглядач?"

Памва. Де ті крила голубині, посріблені? Де гарні ноги на горах, що благовістять мир, благовіщають благо?. Хто нам хоч розкаже про ту високу й далеку землю, про яку: "Тварини твої живуть на ній, Боже! Коли виходити тобі перед людей твоїх". Тоді хіба перед твоїм проводом земля потрясється, розділиться надвое, побачимо сушу. Небеса росу дадуть, а земля принесе плід свій.

Друг. Хто пізнав себе, тому дасть слово для благовіщення цар сил, той, про якого приточник: "Цар праведний підносить землю, а муж законопорушник розкопує". Як важко цю землю побачити, послухай Петра: "Втаюється це від них, які хочуть знати". А що таке? Ось що: "Небеса були спершу" А ще що? "І земля з води й посеред води складена божим словом". Лиш Ізраїль її прагне і бачить. "Як спраглий душі холодна вода благоприємна, так і звістка блага із далекої землі".

Памва. Хто ж нам спрагу цю вгамує? Де те око, про яке: "Видюще око добре веселить серце, слава ж блага вигладжує кості"?

Друг. Ось тобі летять благовісники! Слухай Ісайї: "Господь Саваоф заповів поганину-зброєборцю прийти із далекої землі, від краю основи небес, Господь і зброєборці його розбестили весь Всесвіт". їх же згадуючи, називає їх птахом. "Все, що заповів, здійснию, закликаючи зі сходу птахів та із далекої землі..." Тепер згадай і цих птахів, які при. Авраамі сіли на розділених наполовину тілах.

Антін. Дивись, Квадрате! Ось ще голуб, Єзекія у Ісайї! Як ластівка, так защебечу, і як голуб, так повчусь. Зникли очі мої, щоб дивитись на висоту небесну до Господа, який звільнив мене". Дуже узгоджено з Давидом каже: "Згадав літа вічні й навчився". "Пом'яніть перше одвіку, що я є Бог, і немає іншого, крім мене, хто провіщає спочатку майбутнє, перш ніж бути йому, і відразу здійснюється". Бачиш, куди голубине око дивиться? На надійну вічність. Тут-то зникло ціле серце Давидове, яке ні про що туїнне не думає. "Спершу пізнав із одкровенень твоїх, що навіки заснував я". Ось тобі й перстень Юди, любій Фамарі даний як застава, й золота гривна, і посох. Ось тобі й гілка маслинова: "За милістю твоєю, за долею твоєю живи мене".

Квадрат. Дякую за цю пару, за Єзекію з Давидом. На ж тобі за них одну прелюбу голубку братові своєму! Брат її, що лежав до третього дня не в череві китовому, а в кам'яному гробі, новий наш Иона, тобто голуб, якнайлюб'язніше хоче до неї говорити: "Ти, голубко моя, у покрові кам'яному біля пристінка яви мені образ твій і зроби чутним мені голос твій, бо голос твій солодкий і образ твій чудовий". Покров цей кам'яний, в якому вона перебуває, не думай, що це печера і ложе гаспидське, згадуване Ісайєю, а інша печера, вища од гаспидської. "Отрок молодий на печери гаспидів і на ложе чад гаспидських руку покладе". Зауваж: "на печери", тобто над печери, вище тих печер. А то б і її Ісайя із гаспидських лож виганяв так, як Соломон: "Чого ти тут?" Чи інший би, крім Ісайї, блискавко-подібний ангел сказав би їй: "Немає тут! Устав!"

Шукай вище! На високих краях є. Про гірне міркуй. Навіщо повзаєш по тлінній ницості зі змієм? Хитра ти, як змій, але не маєш чистого ока голубиною й непорочного, про яке Авакум: "Чисте око, щоб не бачити зла і не дивитися на труди хворобливі. Труд і хвороба в серці їх". "Доки покладу поради в душі моїй..." А та з добрим поглядом пташка у ту щілину влетіла: "Покладу тебе у щілині каменя". Отам-то ця птиця знайде свою храмину. Сюди, крім Мойсея, вводить Бог і Єзекіля: "І увів мене до передвір'яття двору, і бачив, і це єдина щілина в стіні. І говорить до мене: - Сину людський, розкопай стіну. - Я розкопав, і це єдині двері". Отут-то все його видіння, пророцтво й премудрість, як побачив щілину, як розкопав стіну, в яку й Давид пролазить, та однак же під проводом божим. То й не дивно, що не в стіні, а коло пристінка перебуває наречена. Коло пристінка, але вже за стіною, по той бік, обминувши її, або з Давидом, або по-ізраїльськи розділивши з Авраамом: "І сяде біля них Авраам".

Антін. Ах! Скільки ти обтяжив душу мою тією птицею! Гідна вона такого брата, а брат такої ж сестри. Заплачу ж тобі за неї цілим стадом у Ісайї: "Хто вони, що, як хмари, летять, і як голуби, пташенятами до мене?"

Квадрат. Люба мені ця згряя. Та й самому Господу милі ці гості. Він наче вийшов назустріч їм і на radoцax питає: "Які є?" І наче те ж саме каже до них з розпростертими для обіймів руками, що й нареченій: "Ти голубко моя!"; "Ви друзі мої!" Раб не знає, що творить Господь його: ваші ж очі блаженні.

Світлий світлих, голуб голубів, батько синів, дух духа зустрічає: "Поведи навколо очима твоїми й подивися на зібраних дітей твоїх здалеку".

Памва. Голуб - Йона, голуб - Ісайя, і всі прозорливці - пророки. Принеси в жертву дари з цих голубів до Бога твого. Принеси ж (знай) пару. Другий голуб повинен у тобі бути і є - тільки пізнай його. Пізнай себе.

Друг. Обмивши посвячуване за гріхи ягня, Хреститель побачив духа божого, що сходить, наче голуб, і йде на нього. Дух до духа, подібний до подібного йде. Та ніколи б цього не було, якщо б спершу не пізнав всередині голосу, що говорить: "Це є син мій..." Початок і кінець тут: знай себе.

Антін. "Бачить духа божого, що сходить, як голуб". Це подібне до того: "Злетіли ж птахи на тіла розсічені їх". Там грім голосу, а тут жах на Авраама.

Квадрат. Голуб є будь-яка людина. Та повинен слухати Софонії: "О світле й визволене місто, голубко!" Але те лихо, що далі говорить: "Не почув голосу, не прийняв покари, і до Бога свого не наблизиться". Тому-то й не наблизиться, що не слухає голосу грому: знай себе.

Памва. Принесе із горлиць чи із голубів дар свій. Що за горлиці? Навіщо Богу горлиці? Хай їх мисливці й птахолови ловлять! А ти знай себе! Все те тобі належиться! Ти сам горлиця! У тобі горлиця! Пізнай себе! Ось тобі горлиця! "Які любі поселення твої, Господи сил!" Чи відчуваєш палке бажання цієї горлиці? "Бажає й закінчується душа моя..." Не спить і зітхає ця горлиця на окремих гілках. "Якщо дам сон очам моїм?" Сон є будь-яка плоть. Та її гострий погляд ненавидить усе те: не удостоює дивитися, відвертає око від суєти. "Що ж бо для мене є на небесах..." Ах! "Усі, хто віддаляється від тебе, загинуть". "Серце моє і плоть моя зрадили Богу живому". Бачу двори твої і зникаю в них. Вони гніздо моє. "Там птахи загніздяться!" На краю небес! Ось тобі горлиця! Посвяти її Господу твому. Пізнай себе!.. Там Господь твій! А в ньому - все.

Друг. Дивись, Памво! До твоєї горлиці летить і моя.»Чому прикрашені щоки твої, як горлиці? Щоки - сусіди очей. У голубиних нареченої очей живе пронизлива, як зірниця, прозорливість, а на щоках, як на червоних ягодах, - чистота, вірність, ревність і те бажання: "Бажання благочестивих насолоджують душу, діла ж нечестивих далеко від розуму".

Антін. А Яків хіба не горлиця? Він так поставив намет свій на горі, як горлиця гніздо собі, і до нього так само тесть Лаван ось що говорить: "Бажанням зажадав ти ввійти у дім батька свого". "Бажає й кінчається душа моя у дворах господніх".

Квадрат. А що це за щоки у горлиці? Щоки - те ж саме, що й лице, а про лице слухай приточника: "Лице розумне мужа премудрого, очі ж безумного на кінцях землі". Бачите, що тут очі й лице - все одно. То й не дивно, що Богу в дар приноситься хоч голубів, хоч горлиць пара. Голубка зором пронизує, горлиця того ж палко бажає. Як можна любити, не проникнувши? Як же, не кохаючи, і проникнути? Оця-то сердечна пара Богу мила. Вона-то прозирає божу землю, прагне знайти вітер милої любові й любої милості. Голубка шукає: "Покажи мені вид твій", а горлиця прагне: "Зроби, щоб я почула голос твій". Голубка: "Який образ твій пречудовий". Горлиця: "Який солодкий твій голос". Та зір простягає, а ця - крила бажання й, у пару спрягшись, одну птицю становлять. Та знаходить гілку на землі новій, на місці багатому, а ця там же на гілках туркоче гарної весняної пори: "Це зима минула! Дощ відійшов собі. Зібралася вода, яка під небесами, у зібрання свої, і з'явилася суша, відійшла собі зима, квіти з'явилися на землі, час обрізування винограду настав, голос горлиці чути в землі нашій..." Лице розумне премудрої голубки побачило сушу, а ревна горлиця теж знайшла для своїх пташенят дуже надійне місце. І як мудре око тієї в голові її, в началі її, в Господі її, так і пташенята горлиці не на кінцях землі, не тут, не внизу, а там, - високо у дворі господньому, перед Господом. Там далеко, де міста Хеврон і Давір, звідки прилітають птахи, звідки сходять і підіймаються ангели божі, де ховається Давид: "Накрив мене у таїні лица свого..." А щоб хтось не подумав, що у цих господніх птицях зовнішнє лице і зір вихваляється, хай чує Сираха: "Серце людське змінює лице її на добро". Серце чисте породжує голубине око і горлиці голос. Вуста безумних і очі в такому ж їх серці живуть, серця ж премудрих - корінь і голова зовнішності їх.

Памва. Дивний звичай, за яким велено приносити в жертву птахів. Велить відірвати голову і зчідити кров геть. "Хай відірве голову його (голуба) і зчідить кров". Так же велить відірвати гортань з пір'ям і кинути проти сходу, там, де попіл: "Хай відлучить гортань з пір'ям і кине її від вітваря на

схід, на місце попелу". Голуба не велить так, як скотину, розділяти, а лише: "Хай зламає його від крил і хай не розділить". Така ніби-то жертва - запах пахощів Господу.

Ось вам кухня й дуроці божі!

Примітки

Автор датує діалог 1767 роком. Однак ця дата проставлена через багато років після написання твору, вона не узгоджується з фактами біографії Г. Сковороди, зокрема, з його власним твердженням, що "Нарцис" є його першим твором. Очевидно, "Асхань" написана у 1769-1771 рр. Автограф твору не зберігся, бо автор, як він сам признався у листі до М. Ковалинського, "розсердившись, спалив у Острогозьку". Існує вичитаний і виправлений автором список Я. Правицького, доповнений супровідним дарчим листом до М. Ковалинського, написаним, очевидно, 1790 р. Можна вважати, що тоді ж Г. Сковорода датував твір, назвавши його "Асхань". Крім того, збереглися кілька списків, що відносяться до XVIII ст..

¹ Асхань (Асха) - ім'я дочки Халева, який досяг землі обітованої (Книга Ісуса Навина, гл. 14-15).

² Мойсея звичайно зображали рогатим і з ореолом навколо чола.

³ Цар Содомський - Лот, після всесвітнього потопу став царем у містах Содом і Гомора, які згодом були знищені Богом.

⁴ Тут і далі співрозмовники коментують алегоричні картини на теми з Біблії.

⁵ Старий завіт, 3-я Книга Царів, гл. 10, ст. 6-7.

⁶ Фавор - згідно з Біблією, священна гора (Старий завіт. Книга Суддів, гл 4 та ін.).

⁷ Четверта із п'яти книг Мойсея, першої частини Старого завіту.

⁸ Земля Гесемська - частина Єгипту, де Йосиф поселив свого батька Якова і братів. Звідси ізраїльтяни й почали свій шлях у землю обітовану (Старий завіт. Буття, гл. 45-47).

⁹ Наведені слова і подальші посилання на Михея взяті з книги пророка Михея - частини Старого завіту (гл. 3, ст. 8-10).

¹⁰ Це і наступні посилання взяті з Книги пророка Йоїля - частини Старого завіту.

¹¹ Валак - моавітський цар, що велів проклясти ізраїльтян, які прийшли на його землю. Чарівник Валаам всупереч його наказу благословив їх волею Святого Духа. Вираз "Валаамова ослиця" має у своїй основі легенду, що розповідає про ослицю чарівника Валаама, яка тричі врятувала свого хазяїна, не пам'ятаючи його побоїв (Старий завіт. Числа, гл. 22, ст. 22-41).

¹² Тут і далі посилання на Захарію відносяться до книги пророка Захари - частини Старого завіту.

¹³ Йдеться про неопалиму купину, тобто кущ, який горить, не згоряючи. За Біблією, в такому образі Бог з'являвся Мойсеєві.

¹⁴ Тут і далі посилання на книгу пророка Осії - частину Старого завіту.

¹⁵ Наука, вміння (лат. - scientia).

¹⁶ Тут і далі посилання на книгу пророка Єзекіїля - частину Старого завіту.

¹⁷ Адонай - одне з імен юдейського Бога, яке вживається при читанні Біблії вголос.

¹⁸ Тут і далі посилання на Авдія взяті з книги пророка Авдія - частини Старого завіту.

¹⁹ Тут і далі посилання взяті з книги пророка Амоса - частини Старого завіту.

²⁰ П'ята книга Мойсея - "Второзаконія".

²¹ Левітами називали нижчого рангу слуг релігійного культу у стародавніх євреїв

²² Лсмодей - злий дух, який убивав наречених Сари (Старий завіт. Книга Товіта. гл. 3, ст. 8).

²³ Приточником називають Соломона, який є автором "Книги притч", що входить до складу Старого завіту.

²⁴ Йдеться про "Послання до ефесян" апостола Павла - книгу Нового завіту.

²⁵ Йдеться про одну з книг Нового завіту - "Послання до колосян", що приписується апостолу Павлу.

²⁶ Гадаринська земля (Євангеліє від Луки) - те ж саме, що й гергесинська земля (Євангеліє від Матвія). Мова йде про чудо, яке сотворив Ісус у цій землі.

²⁷ Хам - один із синів Ноя, що насміхався над батьком, який сп'янів від молодого вина. Його ім'я стало символом грубощів і нахабства.

²⁸ Тут і далі посилення на книгу пророка Малахії - частину Старого завіту.

²⁹ Перетворення жінки Лота у соляний стовп за порушення заборони оглядатися назад при втечі зі Содома Сковорода тлумачить як кару за прихильність до всього плотського.

³⁰ Мова, йде про місцезнаходження намету Авраама біля діброви Мамре, де йому з'явився Бог в образі трьох мужів (Старий завіт. Буття, гл. 18, ст. 1-2).

³¹ Черное море - Червоне море.

³² Павло.

³³ Йдеться про частину Нового завіту "Діяння святих апостолів".

³⁴ Пророк Даниїл був кинутий у яму з левами, але не був ними розтерзаний (Старий завіт. Книга пророка Даниїла, гл. 6, ст. 16-22).

³⁵ Тут і далі посилення на книгу пророка Софонії - частину Старого завіту.

³⁶ Тут і далі посилення на книгу пророка Наума - частину Старого завіту.

³⁷ Книга Левит - частина п'ятикнижжя Мойсея - Старого завіту.